

Tijdschrift

Juni 2007

Inhoud

De "Teasmade"

De klokkenmaker
Andreas Hohwü

Een uniek Italiaans
torenuurwerk (2)

De bijzondere bibliotheek
in Schoonhoven

De complete werken
van Christiaan Huygens

Salomon Coster
ere-penning uitgereikt

Jubileum van de
Tilburgse Klokkenuub

Inleveren kopij

De uiterste inleverdatum voor nummer 3 van Tijdschrift is 1 juli. Inleveren van kopij en beeldmateriaal graag vóór die datum t.a.v. m.timmer@railangfords.nl.

Gebleken is dat het niet altijd duidelijk is aan welke eisen tekst en beeldmateriaal moeten voldoen om de kwaliteit van Tijdschrift op een hoog niveau te kunnen houden. Daarom zetten wij de criteria nog even op een rij.

- Teksten dienen als Word bestand als attachment te worden gemaïld. Dus bijvoorbeeld niet opgemaakt in het e-mail programma Outlook.
- Ook voor Tijdschrift geldt, dat het digitale tijdperk zijn intrede heeft gedaan. Dit betekent dat de redactie zoveel mogelijk werkt met digitaal beeldmateriaal. Stuur daarom liever geen foto's of ander papieren beeldmateriaal op. Tenzij het echt niet anders kan. Maar ook dan geldt dat de beelden van fotokwaliteit moeten zijn.
- Om digitale beelden in drukwerk om te kunnen zetten is een minimale 'resolutie' noodzakelijk. In de praktijk is een resolutie van minimaal 0,5 mb (500 kb) vereist. (Meer is natuurlijk altijd goed). Beeldresoluties die lager zijn, bijv. 60 kb, zijn op het beeldscherm weliswaar redelijk scherp, maar voor drukwerk volstrekt onbruikbaar.

TIP: u kunt de resolutie controleren door met uw cursor op het 'ongepende' fotobestand te gaan staan. Dan verschijnt automatisch het aantal kb's of mb's. Een andere mogelijkheid is om met de cursor op de 'geopende' foto te gaan staan en op de rechtermuisknop te klikken. Door vervolgens naar 'eigenschappen' te gaan, verschijnt de beeldresolutie.

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de Federatie vormen, is te vinden op: www.fed-klokkenvrienden.nl

De webmaster is H. van den Ende junior, te bereiken op hans@hende.com

Redactieadres "TIJDSCHRIFT"

M.F. Timmer
Goudenregenstraat 15
1402 ET Bussum
m.timmer@railangfords.nl
Tel. 035 - 691 90 61

Bij de voorplaat:

Tafelpendule van Baltazar Martinot, Parijs, eind 17e eeuw. Kast van vruchtenhout belijmd met schildpad en afgewerkt met messing lijsten. Wijzerplaat met emailen cartouches. Uurwerk met alleen gaand werk tussen platines, trekrepètitie op drie bellen. Collectie Stichting Boom-Time (zie pag 16)

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkerstellers van de Nederlandse Juweliërs en Uurwerkenbranche

Bestuur:	namens:
E.H. Glasius, voorzitter	Schoonhoven
W. van der Krogt, secretaris	MNU
F. van Gorp, penningmeester	NIU
D. Plomp	MNU
Ir. K. Roscam Abbing	AHS
W. van Vliet, coördinator evenementen	Schoonhoven
Secretariaat:	Dorpsstraat 70a 1842 GW Oterleek 072 - 5346690 willemvdkrogt@hetnet.nl Postbank nr. 7234958
Betalingen:	l.n.v. penningmeester Klokkenvrienden, Rotterdam
Website:	www.fed-klokkenvrienden.nl

Vereniging van vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat:	M.G.H.A. de Graaff O. van Göttschlaan 7 2082 HV Santpoort Zuid 023 - 5383401 e-mail: grafwerk@quicknet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 2820594 l.n.v. Vereniging Vrienden

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat:	W. van der Krogt Dorpsstraat 70a 1842 GW Oterleek 072 - 5346690 willemvdkrogt@hetnet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 3767920 l.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat:	ir. K. Roscam Abbing Anna van Burenlaan 3 2012 SL Haarlem 023 - 5292501 e-mail: k.roscamabbing@hccnet.nl
----------------------	--

Sectie Uurwerkerstellers Nederlandse Juweliërs- en Uurwerkenbranche

Secretariaat:	Postbus 904 2270 AX Voorburg Koningin Julianalaan 345 2273 JJ Voorburg 070 - 3866248
----------------------	--

Samenstelling TIJDSCHRIFT

Redactie:	E. H. Glasius M.F. Timmer
Advertenties:	ir. L. A. A. Romeyn tel. 0341 - 254265
Druk:	Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving:	DJ Smit

Advertentietarieven (excl. BTW)

Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina, € 150 - 1/2 pagina € 100
Voor vier plaatsingen:
1/1 pagina € 175 - 1/2 pagina € 125
achterpagina € 500

Kleine annonces
(vraag en aanbod): € 12,50
te voldoen door toezending girobetaalkaart met tekst

De sluitingsdatum van het volgende nummer is: 1 juli 2007
De verschijningsdatum is: 28 september 2007

De “Teasmade” Engelser kan bijna niet!

door: F.M.C. Plessen-Haagen
Ir. L.C.F. Plessen *)

In TIJDSchrift 05/3 van september 2005 plaatsten wij een kleine advertentie waarin “Teasmades” te koop werden gevraagd. Er volgden vele reacties. Er was echter slechts één reactie van iemand die een Teasmade te koop aanbood. Alle overige reacties kwamen neer op de vraag: “Wat is een Teasmade”?

Dit was opnieuw een bevestiging van hetgeen wij al wisten. Wij hebben op antiek- en curiosamarkten en -beurzen en ook op uurwerkbeurzen, handelaren vaak gevraagd of ze Teasmades hadden. Steevast luidde het antwoord: “Wat is dat?” Voldoende reden en hoog tijd dus om de Teasmade hier eens voor het voetlicht te brengen.

Wat is een “Teasmade”?

Kort samengevat: een Teasmade is een huishoudelijk apparaat dat een aantal functies in zich verenigt en in principe bedoeld is voor gebruik in de slaapkamer. De Teasmade bestaat uit een elektrisch klokje met wekker, een theezetapparaat en – bij verreweg de meeste types – een bedlampje. Deze functies kunnen zowel afzonderlijk als in combinatie met elkaar gebruikt worden.

De gebruiksaanwijzing van een Teasmade volgende, worden de verschillende functies en mogelijkheden meteen duidelijk. Als voorbeeld wordt een “Goblin”, type D25, genomen (zie afb. 1a). Staande vòòr het apparaat is een klokje, voorzien van uur-, minuut-, seconde- en wekkerwijzer, zichtbaar. Links en rechts daarnaast de bedlampjes. Rechtsachter op het apparaat bevindt zich een waterkoker. Op de waterkoker is een overlooptuit aangebracht die in de theepot uitkomt. Aan de voorkant bevinden zich twee tuimelschakelaars (uiterst links - en uiterst rechtsbeneden), die essentieel zijn voor de bediening van de diverse functies. Indien nu de stekker in een wandcontactdoos gestoken wordt, zal het klokje beginnen te lopen

Afb. 1b
achterzijde Goblin D25

en kan het middels een knop aan de achterzijde op de juiste tijd gezet worden. De twee tuimelschakelaars worden in de “uit”-positie gezet, dat wil zeggen omhoog. De wekker kan nu ingesteld worden op de gewenste wektijd met behulp van het knopje middenboven op het apparaat. Aangezien het klokje een 12-uurs uurwerk heeft, moet de wektijd binnen 12 uur na de insteltijd liggen. De waterkoker wordt nu tot maximaal 2,5 cm onder de rand gevuld met water en rechtsachter op het apparaat geplaatst. De theepot (met de theeblaadjes of een theezakje erin) linksachter.

Gewekt met thee

De Teasmade wordt in werking gezet door de beide tuimelschakelaars naar beneden te zetten. Stel dat de wekker op 06.00 uur gezet is. Om 05.45 uur zal er dan uit de waterkoker een gepruttel beginnen te klinken door het aan de kook raken van het water. Het kokende water loopt tenslotte via de overlooptuit over in de theepot en de thee wordt gezet. Om 06.00 uur – de thee is dan gereed – loopt de wekker af en gaan automatisch de bedlampjes aan. De wekker wordt afgezet door de linkertuimelschakelaar omhoog te zetten. De bedlampjes kunnen worden uitgezet door de rechterschakelaar omhoog te zetten.

Indien het apparaat alleen als wekker gebruikt wordt, moet de waterkoker verwijderd worden. De (lege) theepot moet blijven staan en de beide tuimelschakelaars moeten weer omlaag worden gezet. Op de ingestelde wektijd loopt de wekker af en gaan beide lampjes aan. Als het apparaat alleen als bedlampje gebruikt wordt, dan wordt alleen de rechterschakelaar omlaaggezet.

Afb. 1a
Goblin D25

Afb. 1c
achterzijde Goblin
D25, zonder theepot en
waterkoker.

Geschiedenis Teasmade

De (uiteraard) Engelsman Samuel Rowbottom kwam in 1891 als eerste met wat toen de 'teawaker' werd genoemd (afbeelding op internetsite Teasmade of Teawaker). Een jaar later kreeg hij patent op 'the Automatic Tea Making Apparatus'. Het toestel werkte op gas maar werkte volgens het zelfde principe als de latere: water werd gekookt en kwam in een theepot terecht. Van productie kwam echter niets. In 1930 werd het idee opnieuw opgepakt door Ron Grumble, die zowel gas als elektriciteit gebruikt. Dat was te ingewikkeld. Maar toch was de tijd rijp want in 1932 toonde George Absalom een 'Teasmade' gedoopt apparaat dat uitsluitend van elektriciteit gebruik maakte. Aangezien de meeste Engelse huishoudens inmiddels op het elektriciteitsnet waren aangesloten, betekende dat een vereenvoudiging die aansloeg. Absalom ging het apparaat in serie maken onder de merknaam 'Tecal'. Na de Tweede Wereldoorlog werd de productie voortgezet door Lawrence George Hawkins.

Het apparaat was een typisch luxe cadeau dat werd gegeven bij bruiloften en andere speciale gelegenheden. Naast de Hawkins kwamen er ook toestellen van andere fabrikanten op de markt, zoals de Goblin.

Werking en beveiliging

Eind jaren zeventig van de vorige eeuw deed ook bij de Teasmade de elektronica haar intrede. Deze Teasmades worden hier verder buiten beschouwing gelaten.

In de periode daarvoor werkte de Teasmade mechanisch-elektrisch. De werking was geniaal door zijn eenvoud!

Om de werking van de Teasmade te omschrijven, wordt weer het onder het hoofdstukje "Wat is een Teasmade" beschreven voorbeeld genomen. Dus een Goblin D 25 met een ingestelde wektijd 06.00 uur en geprepareerd om thee te zetten.

De waterkoker en de theepot staan op een "wip". Indien de waterkoker en de theepot beide leeg zijn en op de wip geplaatst worden, staat de wip doordat het lege gewicht van de

theepot groter is dan van de lege waterkoker, aan de theepotzijde naar beneden en aan de waterkokerzijde uiteraard naar boven. Het is dus van groot belang de bij het apparaat behorende theepot en waterkoker te gebruiken. We zien hier ook de eerste beveiligingen.

De onderkant van de waterkoker bevat vier nokken, die precies passen in vier uitsparingen, die op de plaats waar de waterkoker hoort te staan, in de wip zijn aangebracht. Het omgekeerde is bij de theepot het geval. Deze heeft aan de onderzijde een grote vierkante uitsparing. Precies in de hoeken van deze uitsparing vallen vier nokken die op de wip zijn aangebracht. Bij iedere type zijn de afmetingen en vormen van nokken en uitsparingen anders. Hiermee worden drie dingen bereikt:

-1. De waterkoker en de theepot staan stevig geborgd op exact de juiste plaats op de wip en kunnen dus niet verschuiven.

-1. Door het systeem van uitsparingen en nokken, kunnen waterkoker en theepot niet (bijvoorbeeld per abuis) van plaats verwisseld worden. Ze blijven dan niet staan, schuiven weg.

-1. Bovendien wordt bereikt dat het gebruik van een "vreemde" theepot of waterkoker moeilijk, zo niet onmogelijk, wordt.

(Overigens zijn bij alle Teasmades theepot en waterkoker vierkant of rechthoekig. De gebruikelijke vorm van theepotten en kokers was – en is nog steeds – rond en passen dus niet op een Teasmade. In de vorm schuilt dus ook een beveiliging).

Indien de waterkoker met water gevuld is, zal de wip aan de waterkokerzijde naar beneden staan. Indien abusievelijk, zowel theepot als waterkoker gevuld zijn, blijft de wip aan de theepotzijde omlaag staan en kan het apparaat niet in werking gesteld worden.

Automatische in- en uitschakeling

In het gegeven voorbeeld zal om 05.45 uur het uurwerkje een interne schakelaar bekrachtigen, die de stroomtoevoer naar het verwarmingselement in de waterkoker vrijgeeft, waardoor het water aan de kook wordt gebracht en tenslotte overloopt naar de theepot. De theepot wordt zwaarder en de waterkoker lichter.

Afb. 2
De bedrading van Goblin D25

Als de waterkoker bijna leeg is (er moet een restje water in blijven om het verwarmingselement tegen "doorbranden" te beschermen), slaat de wip door naar de theepotzijde. Daarmee wordt een schakelaar bediend, die de stroomtoevoer naar de waterkoker uitschakelt.

Indien de (volle) theepot, bijvoorbeeld om thee in te schenken, van de wip genomen wordt, slaat de wip weer terug naar de kant van de (nagenoeg) lege waterkoker. Om te voorkomen dat de stroomtoevoer naar de waterkoker weer in werking wordt gezet, is er een schakelaar ingebouwd in de wip ter plaatse van de theepot. De theepot houdt deze schakelaar door zijn gewicht ingedrukt. Wordt de theepot weggenomen, dan komt de schakelaar omhoog en wordt de stroomtoevoer naar de waterkoker geblokkeerd.

Tot zover de werking van het theezetgedeelte.

Zoemtoon

Naast de hierboven reeds vermelde beveiligingen bevat het theezetdeel van de Teasmade nog een aantal beveiligingen. Als de theepot niet correct (wat bijna niet mogelijk is) op de wip geplaatst wordt, klinkt onmiddellijk na het naar beneden zetten van de linker tuimelschakelaar een indringende zoemtoon. Datzelfde gebeurt als de waterkoker niet gevuld is met water.

Als overigens alle voorbereidingen getroffen zijn om thee te zetten, 15 minuten voor het aflopen van de wekker, maar vergeten wordt om de linker tuimelschakelaar naar beneden te zetten, wordt er dus niet automatisch thee gezet. Wil men dit 's ochtends herstellen, dan is dit alleen mogelijk gedurende de tijd dat het wekkercontact gesloten is, dat wil zeggen van 15 minuten vóór het aflopen van de wekker tot 40 minuten erna.

Synchroommotor

De constructie van het klokje (voorzien van een synchroommotortje) en van de wekker wijkt in principe niet af van de gebruikelijke constructie van andere elektrische wekkerklokjes uit die tijd. Middels het wekkercontact wordt tevens de stroomtoevoer naar de bedlampjes vrijgegeven. Het apparaat is uiteraard geaard en bovendien voorzien van een eigen zekering. Deze is, als bij meerdere Engelse apparaten uit die tijd, ingebouwd in de stekker. Indien men dit niet weet, kan men bij een kortsluiting in het apparaat lang zoeken om het weer aan de praat te krijgen! Standaard is de Teasmade geschikt voor 220V, 50Hz. Voor export naar andere landen werden zonodig afwijkende voltages en frequenties geproduceerd.

De waterkoker is in feite een klein drukvat. Net boven de bodem bevindt zich een verwarmingselement. Het overlooptuitje steekt tot ca. 1 cm boven dit element in de waterkoker. De deksel van de waterkoker sluit, indien deze goed is aangedraaid, nagenoeg luchtdicht af. Indien het water, verhit door het element, aan de kook raakt, stijgt de druk boven het wateroppervlak en wordt het via de overlooptuit uit de waterkoker gedrukt. Het proces stopt als het vloeistofoppervlak onder het uiteinde van het tuitje komt. Het element staat dan nog onder water.

De afmetingen van de Goblin D25 bedragen: B x H x D = 25,5 x 25 x 21 cm.

Het verzamelen van Teasmades

Zoals hierboven omschreven, werden Teasmades geproduceerd tot omstreeks 1985-1990. Daarna kwamen de "moderne" thee- en koffiezetapparaten, zoals wij die heden kennen, op de markt. Voor zover bekend werden Teasmades alleen in Engeland geproduceerd, voor gebruik aldaar en voor de export, vooral naar met Engeland gelieerde landen, die ook een "theecultuur" kennen, zoals Schotland, Ierland, Australië, Canada, Nieuw-Zeeland, enz. In die gebieden werden Teasmades in de 20e eeuw dan ook veelvuldig gebruikt. Op bijvoorbeeld het Europese vasteland waren ze nagenoeg onbekend en amper verkrijgbaar. Het

*Afb. 3
Goblin D26 1954 met losse
theepot, eigen verzameling*

*Afb. 4
Pifco 1049 1954, eigen
verzameling*

Afb. 5
Hawkins classic LGH 500
1964, eigen verzameling

waren ook relatief dure apparaten. Wij zijn in het bezit van een kassabon van een Tilburgse winkel die in 1977 een Teasmade, een Goblin, type 855 verkocht, waarvoor fl 288,-(!) moest worden neergeteld. Voor die tijd een groot bedrag voor een dergelijk apparaat.

Kortsluiting

Ondanks de vele beveiligingen en de waarschuwingen met stickers en labels op en aan het apparaat bleef, door de combinatie van water en elektriciteit, vooral bij de apparaten tot 1985, het gevaar van kortsluiting op de loer liggen. Kortsluiting was dan ook de reden waarom destijds vele apparaten zijn weggegooid of terzijde gezet zijn.

Een ander zwak punt is de breukgevoeligheid van de aardewerken theepot met dito deksel en de constructie van de wip, die door vervuiling vast kan komen te zitten. Overigens konden theepotten en deksels los gekocht worden.

Engeland kent vele verzamelaars van Teasmades. Er zijn zelfs verenigingen van. Verzamelaars zijn niet alleen te vinden onder uurwerkliefhebbers, maar ook onder verzamelaars van alles wat met thee te maken heeft en dat zijn er daar heel wat! Vanuit de hoek van "bakeliet"-verzamelaars is

Afb. 6
Goblin 855, 1975, eigen
verzameling

bovendien interesse in de bakelieten exemplaren. In een aantal andere Engelssprekende landen is dit niet anders, getuige de hoge prijzen die voor de oudere (van vóór 1980) en/of bijzondere exemplaren vanuit Nieuw-Zeeland of Australië via internet gevraagd en geboden worden. Wij bezitten een bescheiden verzameling Teasmades, mochten er in Nederland nog meer verzamelaars van deze zeer bijzondere wekkerklokjes zijn, dan vernemen wij dat graag.

Vlooiemarkten

Teasmades zijn in Engeland te vinden op beurzen of in winkels waar in antiek en curiosa gehandeld wordt. Exemplaren van voor 1970 worden ook in Engeland steeds schaarser en vertonen vaak mankementen, als kortsluiting, gebroken theepot en/of deksel of het geheel ontbreken hiervan. Ook een niet bij het type behorende juiste theepot of waterkoker wordt veelvuldig aangetroffen. De enige plaatsen in Nederland waar men af en toe een Teasmade aantreft zijn de "betere", vlooiemarkten, zoals de "Veemarkthallen" in Utrecht of de "Brabanthallen" in Den Bosch.

Waarde?

Om een indruk te geven van de waarde, kan als voorbeeld de van 1954-1960 geproduceerde Goblin D25 (zie afb.) worden genomen. Voor een dergelijk exemplaar (origineel, gaaf en compleet) bedraagt de prijs 100 à 125 euro (met onderblad). Jongere exemplaren zijn goedkoper, oudere of zeldzamere exemplaren uiteraard duurder. Uit eigen ervaring is bekend dat deze bijzondere klok ook niet-verzamelaars intrigeert. Dit bleek ook telkens weer tijdens de wekkertentoonstelling in het "Uhrenmuseum" in Oberhofen, Zwitserland. Tijdens rondleidingen wordt hier een (overigens via Nederland verworven) Teasmade gedemonstreerd. Het publiek reageert zeer enthousiast en beoordeelt het voor hen volslagen onbekende apparaat als een van de interessantste uurwerken van de tentoonstelling.

Literatuur

[1] Internet: www.teasmade.com

*) Dit artikel van mevrouw Plessen ontstond eind vorig jaar in samenwerking met haar echtgenoot, ir. Louis Plessen, die op 21 januari overleed en de publicatie dus niet meer mee heeft mogen maken. Aangezien dit het werk is van beide auteurs, is de 'wij' vorm gehandhaafd.

De Klokkemaker

Andreas Hohwü

Door: ir. J.A. Knobbout en ir. R.J. Schut

In buitenlandse klokentijdschriften wordt regelmatig aandacht geschonken aan klokkemakerfamilies en individuele klokkemakers en de door hen vervaardigde uurwerken. In Nederland hebben er ook klokkemakers geleefd die historisch van belang zijn, maar wij zijn op dat punt wat terughoudender dan de klokkenliefhebbers in de ons omringende landen.

De laatste tijd duikt, mede door de tentoonstelling in het Museum Boerhaave en recente publicaties over de uurwerk- en chronometermaker, de naam Andreas Hohwü op als een zeer bijzondere Deens-Nederlandse klokkemaker. In het verleden is, zoals uit een nadere studie blijkt, enige keren aandacht besteed aan de prestaties van deze zeer bijzondere klokkemaker, maar deze literatuur is slecht toegankelijk.

Het lijkt voor de lezers van het Tijdschrift interessant om hem extra aandacht te geven evenals aan de door hem vervaardigde astronomische regulatoren en chronometers.

De Familie Hohwü

Na enig speurwerk kwam van twee kanten (2,6) een uitvoerige stamboom van de familie Hohwü te voorschijn, die een goed beeld geeft van deze kennelijk vooruitstrevende familie klokkemakers. (figuur 1)

De in (2) besproken stamboom is zeer uitgebreid maar wij concentreren ons op de takken die zich bezig hebben gehouden met de vervaardiging van klokken. Dit idee is mede ondersteund door de uit Denemarken verkregen informatie (6).

Het begon in 1617 toen de uit Amsterdam afkomstige Hans Christiaan Hohwü zich in Gravenstein (opm. 1) in Denemarken vestigde. Interessant is het feit dat hij in Amsterdam geboren is. Het betekent dat er langer een tak van de familie Hohwü in Nederland leefde. Verwonderlijk is dat niet want na de 80-jarige oorlog zochten de Verenigde Provinciën contact met Denemarken om toegang tot de belangrijke handelsvaart op de Oostzee te krijgen, die daarna ook floreerde. Briët (1) suggereert dat de naam een verbastering is van Hautevue (speculatie: wellicht een hugenoot). De plaats Gravenstein in Noord Sleeswijk-Holstein ligt aan een baai die verbinding heeft met de Oostzee (figuur 2). Waarschijnlijk is de aanleiding tot de vestiging de bouw of verbouw van een kasteel en Hans Christiaan oefende ook het beroep van meubelmaker/timmerman uit.

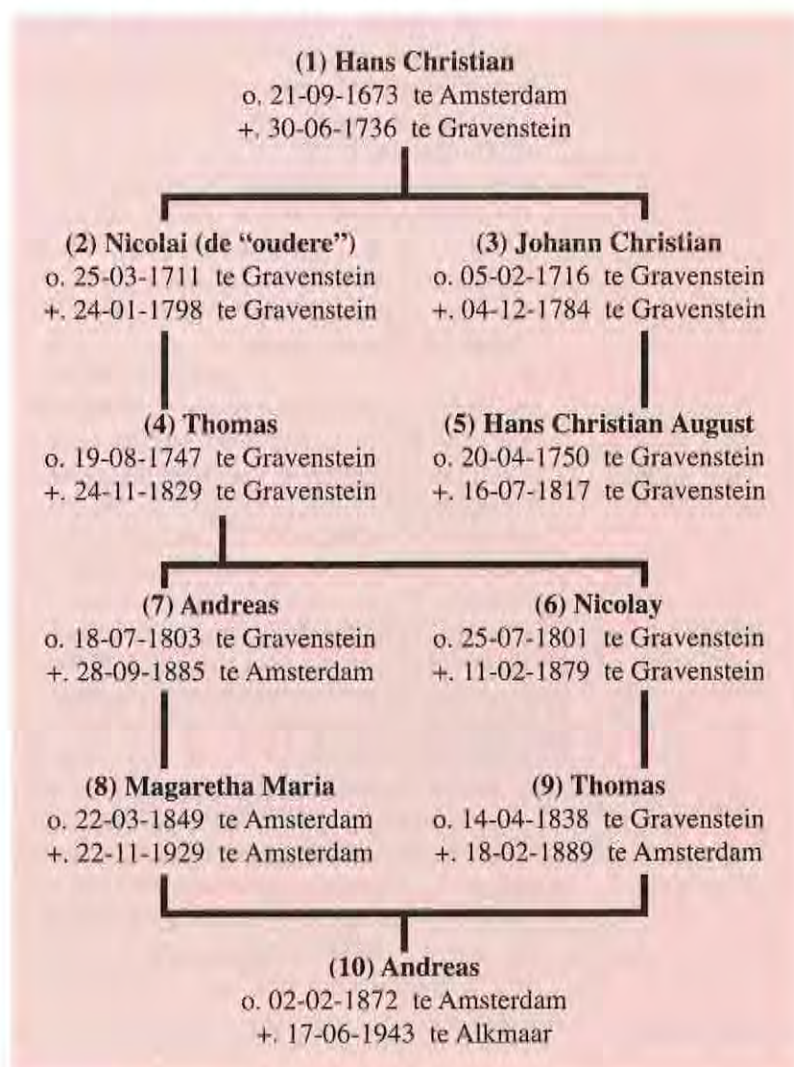
Toelichting op de stamboom

werd geboren op 21 september 1673 te Amsterdam en overleed in Gravenstein (Graasten)

in de parochie van Graasten-Adsböl op 30 juni 1736. Er is in Denemarken niets bekend over zijn ouders. Echter, het zuidelijk deel van Jutland onderhield nauwe handelsbetrekkingen met Nederland. Misschien was zijn vader een handelaar. Op 19 januari 1710 trouwde hij met Ellen Nielsdatter (dochter van Niels) - geboren omstreeks 1673 en overleden in 1736 - een dochter van Niels Jensen. Zij kregen een zoon die klokkemaker werd (2. Nicolay Hohwü).

Hij was oorspronkelijk een timmerman, maar

Figuur 1.
Stamboom van de familie Hohwü

Figuur 2.
Gravenstein met omgeving

werd door zelfwerkzaamheid een klokkenmaker in het kleine stadje Gravenstein (dit kleine stadje had een zeer belangrijke buurman: het kasteel van Gravenstein, dat toebehoorde aan graven van Augustenburg, beheerders in de provincie van Sleeswijk-Holstein). Verder bezat hij een herberg en brouwde zowel bier als schnaps. In 1772 schonk hij een zonneklok (of zonnewijzer) aan de Adsbölkerk. Het is onduidelijk of er nog klokken van zijn hand bestaan.

2. Nicolay Hohwü: geboren te Gravenstein op 25 maart 1711 en gestorven te Gravenstein op 24 januari 1798. Hij trouwde in 1743 met Katharina Petersen, overleden in 1747. Twee kinderen werden klokkenmaker (3. Hans Christian August Hohwü en 4. Thomas Hohwü).

Hij leerde het vak door drie jaar in Kiel als leerling te werken voor een klokkenmaker en wapensmid. Daarna verbleef hij drie jaar in Kopenhagen. Vestigde zich in 1745 te Gravenstein, Slotsgade 6 (Kasteelstraat). Meer dan 35 staande klokken en ook een hangklok van zijn hand zijn bekend.

3. Johan Christiaan: geboren op 5 februari 1716 te Gravenstein en overleden 4 december 1784 te Gravenstein. Als beroep is herbergier vermeld. Kennelijk is hij geen uurwerkmaker.

4. Thomas Hohwü: geboren op 19 augustus 1747 en overleden op 24 november 1829 te Gravenstein. Trouwde op 31 augustus 1781 te Gravenstein met Margaretha Henningsen (overleden 15 augustus 1797), dochter van de koopman Hans Henningsen. Trouwde opnieuw op 14 juni 1800 met Margaretha Clausen (geboren in Stranderöd, parochie Rinkemaes op 9 (of 19) oktober 1778, overleden te Gravenstein op 9 augustus 1833),

dochter van een kapitein en scheepvaart-onderwijzer Andreas Clausen en Sophie Hansen. Haar broer was Claus Clausen, klokkenmaker in de stad Sonderburg. Twee zonen werden klokken- en horlogemaker (4. Andreas Hohwü en 6. Nicolay Hohwü).

Hij leerde het vak in Flensburg en vestigde zich in 1785 in Gravenstein waar hij op 19 juni 1811 werd benoemd tot koninklijke klokkenmaker (adres Slotsgade 5). Van hem zijn 11 staande klokken bekend.

5. Hans Christian August Hohwü: geboren op 20 April 1750, overleden op 16 juli 1817 in dezelfde plaats. Hij trouwde op 17 juli 1778 te Gravenstein met Cecile Marie Dorothea Madsen, klokkenmaker en herbergier in Gravenstein. Van hem zijn geen klokken bekend.

6. Nicolay Hohwü: geboren 26 juli 1801 te Gravenstein, overleden 11 februari 1879, te Fiskanaes, Gravenstein. Trouwde op 26 januari 1837 in Amsterdam met zijn nichtje Sophie Clausen (geboren in Amsterdam 23 december 1817(1820?), overleden te Gravenstein 15 april 1893), dochter van de Deense kapitein Enk Clausen te Amsterdam en Dirkje van den Heuvel. Een zoon wordt klokken- en horlogemaker (9. Thomas Hohwü). Hij werd opgeleid door zijn vader, werkte twee jaar in Parijs en vestigde zich in 1829 te Gravenstein. Hij stopte met het vervaardigen van klokken tengevolge van erg slechte ogen. Begon in 1852 in Fiskanaes met de productie van tegels. Geen klokken bekend.

7. Andreas Hohwü: geboren 18 juli 1803 te Gravenstein, overleden 28 september 1885 te Amsterdam. Trouwde op 22 juni 1858 in Amsterdam met Anna Elisabeth van Hengel (geboren op 14 augustus 1823 in Amsterdam, overleden in Amsterdam), dochter van de scheepshandelaar Bartholomeus Justus van Hengel en Maria Elisabeth Wesseling. Trouwde 2: 21 april 1859 in Amsterdam met de weduwe Antonia Roos, geboren in Amsterdam 26 juli 1817, overleden in Amsterdam op 21 maart 1901, dochter van Ramus Roos en Wilhelmina Johanna Bongarts.

Dochter Magaretha Maria Hohwü, trouwde met (9) Thomas Hohwü. Hij werd opgeleid door zijn vader in Gravenstein. Werkte van 1834-39 met de chronometer-bouwer Johann Heinrich Kessels (geboren in Maastricht (zie opm. 2) in Altona en met Abraham Louis Breguet in Parijs. Vestigde zich in 1840 in Amsterdam, als exclusief leverancier van de Nederlandse Marine. In 1849 werd hij benoemd tot 'knight of the Oakleaves'. Op 13 april 1869 werd hij benoemd tot de orde van de Nederlandse Leeuw. In 1867 behaalde hij in Philadelphia de eerste prijs, won drie gouden en drie zilveren medailles en ontving in 1871

het ere-diploma te Napels en in 1873 in Wenen. Verschillende marinechronometers hebben de tand des tijds overleefd.

8. Margaretha Maria werd op 22 maart 1849 als oudste dochter van Andreas geboren in Amsterdam. Zij overleed op 22 november 1929 te Amsterdam. Trouwde op 4 augustus 1870 met haar neef Thomas. Zij zette na de dood van haar echtgenoot de firma A. Hohwü voort.

9. Thomas Hohwü: geboren te Gravenstein 14 april 1838, overleden in Amsterdam 8 februari 1889. Trouwde op 4 augustus 1870 in Amsterdam met nicht Margaretha Maria Hohwü (geboren te Amsterdam op 22 maart 1849, overleden in 1929). Hij werd opgeleid door zijn vader in Gravenstein en vestigde zich in Amsterdam aan de Oudeschans 42 als een horloge- en chronometermaker, tezamen met zijn schoonvader.

10. Andreas werd geboren op 2 februari 1872 te Amsterdam. Hij overleed op 17 juli 1943 te Alkmaar. Deze Andreas, een achterneef van Andreas sr, nam de leiding van de firma over toen zijn vader overleed op 18 februari 1889. Zover is na te gaan vervaardigde hij één reguleur. Omstreeks 1925 werd door hem de firma A. Hohwü beëindigd en kwam er een eind aan een bijna 100-jarig bestaan.

Van vader op zoon

Uit de toelichting van de stamboom gebaseerd op (2) en aangevuld met informatie uit (12,3) is te lezen dat de familie reeds generaties lang klokken vervaardigde en de kennis van vader op zoon overging.

De belangrijkste telg uit de familie is Andreas Hohwü die zich in 1839/1840 in Amsterdam vestigde en de firma A. Hohwü oprichtte voor de vervaardiging van astronomische reguleurs en chronometers. Hij vestigde zich eerst (12) op Nieuwmarkt 32 en daarna enige tijd op Haringpakkerij 4 en tenslotte Oudeschans 42 (in 1848), het adres dat in verschillende publicaties over hem en de firma wordt genoemd. In de toelichting op de stamboom zijn reeds veel gegevens en achtergronden gegeven.

Standaarduurwerk voor observatoria

De door Andreas Hohwü vervaardigde astronomische reguleurs waren van een zeer bijzondere kwaliteit en dienden als standaarduurwerken in vele observatoria, onder andere die van Leiden, waar het gedrag van de reguleur en de dagelijkse gang nauwkeurig werd gevolgd. Dit heeft geresulteerd in verscheidene publicaties (zie literatuurlijst opgenomen in 3) van F. Kaiser (1808-1872) (opm.3) en zijn zoon P.J. Kaiser (1848-1916), in het bijzonder over de reguleur no.17 die

beroemd is geworden (3). Sande Bakhuyzen (13) heeft deze metingen en zijn eigen metingen uitgewerkt tot formules die de secundaire invloed van de temperatuur en de barometerdruk op no. 17 weergeven.

Hohwü was bijzonder succesvol en werd vrij spoedig (vrijwel) alleenleverancier van de Nederlandse Marine. Zijn faam ging vrij spoedig de wereld rond en hij ontving - zoals in de toelichting van de stamboom reeds is vermeld - vele onderscheidingen en behaalde op tentoonstellingen vele medailles en prijzen. De tijdgenoot van Andreas Hohwü, Hoefner (4) noemt hem in zijn boek en bericht met een zekere trots dat de reguleurs zijn geleverd aan de observatoria te Leiden, Berlijn, Straatsburg, Warschau, St Petersburg, Upsala, Dorpat, Washington en Brussel.

Hoefner (4) vermeldt dat Andreas Hohwü 29 reguleurs heeft vervaardigd. Deze peiling is uit 1887, maar dat blijken er tenslotte meer te zijn zoals Mörzer Bruins (9) vermeldt. De laatste heeft zich bijzonder ingespannen te achterhalen hoeveel er zijn vervaardigd en waar zij gebleven zijn met historische achtergronden. Hij komt in het totaal tot 46 door de firma geleverde reguleurs, maar dit totaal is moeilijk precies vast te stellen omdat volgens hem enkele becijferingen meerdere malen zijn gebruikt (opm.4).

Uit het overzicht van Mörzer Bruyns (12) ontleen wij enkele die een bijzonder betekenis hebben of historisch interessant zijn

In totaal zijn er in Nederland 10 reguleurs gebleven, naar Nederlands Indië werden 3 reguleurs verzonden. Van de Nederlandse reguleurs konden er 8 worden achterhaald.

Hohwü reguleurs

Hierbij een kort overzicht van de reguleurs die historisch interessant zijn.

Reguleur no. 14. Deze werd voor of in 1853 aan de Rotterdamse Jachtclub geleverd en reeds in 1854 in particulier bezit overgedragen.

Reguleur no. 15. In 1857 door de Kon. Marine geplaatst in het observatorium te Leiden. Gebruikt tot 1875, daarna in Vlissingen en omstreeks 1905 overgedragen aan het KNMI in de Bilt.

Reguleur no. 17. Door het Leids Observatorium besteld in 1860 en afgeleverd in 1861. Het aankoopbedrag bedroeg fl 850. Dit is de beroemde reguleur waarvan de gang intensief is onderzocht door Kaiser, de directeur van het observatorium, en later door zijn opvolgers. Een tweede kast is in 1876 besteld en in 1877 afgeleverd. In 1980 is de reguleur uitgeleend aan het Museum Boerhaave en is daar opgesteld (5).

Reguleur no. 18. In 1867 of eerder geïnstalleerd

*Figuur 4. - rechtsboven
Wijzerplaat van de astron-
omische reguleurn no. 17
van A.Hohwü (3)*

in de Utrechtse sterrenwacht. De aankoopprijs bedroeg fl 850. De reguleur is in een dubbele kast geplaatst. In 1878 is de wijzerplaat opnieuw verzilverd. De dagelijkse gang bleek onregelmatig te zijn.

Reguleur no. 20. In 1865 door het Teylers Museum besteld en gedurende 1866-1867 als standaard-klok in een observatorium gebruikt. Nu opgesteld in het Teylers Museum.

Reguleur no. 27. In 1875 besteld door de Kon. Marine. Het aankoopbedrag was fl 900. De reguleur werd geplaatst in de het observatorium te Leiden ter verificatie van chronometers. De reguleur is de vervanging van no. 15. In 1879 is een tweede kast aangebracht. De reguleur is overgedragen aan het Amsterdamse Scheepvaart Museum.

Reguleur no. 33. In 1882 geïnstalleerd in het Amsterdamse Meteorologisch Instituut van de Stad Amsterdam. In 1894 is een tweede kast aangebracht en in 1903 is het uurwerk gereinigd. Het instituut is in 1981 gesloten en de klok is nu opgesteld in de bibliotheek van het Amsterdamse Scheepvaart Museum.

*Figuur 3.
Astronomische reguleur
no. 17 van A.Hohwü (5)*

Reguleur no. 46.

In 1895 besteld door het Observatorium te Leiden (bedoeld ter vervanging van no. 17) en opgesteld in het observatorium. (5) Het bleek dat deze reguleur minder nauwkeurig was dan de oude. De reguleur is vervaardigd door Andreas Hohwü jr en hij is na 1980 opgesteld in Museum Boerhaave.

Slingerlens met kwik

De door Andreas Hohwü sr vervaardigde reguleur is in figuur 3 afgebeeld. Figuur 4 toont de wijzerplaat. Die is typisch voor een astronomische reguleur, waarbij het zwaartepunt ligt bij de aflezing van de minuten naast de uren-seconden-aflezing op de geïntegreerde kleinere schalen. Deze

indeling is ook door vele andere reguleurmakers toegepast.

De reguleurs hebben grote overeenkomst met de reguleurs vervaardigd door J.H. Kessels te Altona. Een beschrijving van Kessels' uurwerk met enige tekeningen is door Gent en Leopold (3) gegeven bij de beschrijving van de reguleur no.17. Opmerkelijk zijn de ophanging en de trapeziumvormige platines. De temperatuurcompensatie werd bereikt door een met kwik gevulde cilinder als slingerlens van de secondeslinger.

Dempen temperatuurwisselingen

Figuur 5 laat een foto van het uurwerk van Andreas Hohwü zien waaruit duidelijk valt op te maken dat de slingerophanging en de aandrijving van de slinger identiek zijn aan die van de reguleur van Kessels.

*Figuur 5.
Uurwerk van de astronomische
reguleur no. 17 (5)*

Hohwü chronometers

De chronometer is de top van het horlogemakersvak en voor lange tijd de top-technologie van draagbare uurwerken. We dienen ze met respect te beschouwen en hetzelfde geldt voor de makers en hun vakmanschap in het bijzonder voor A. Hohwü. Vrij kort nadat hij zich in Amsterdam had gevestigd, vervaardigde hij reeds de eerste chronometer - no. 100 - wat het begin was van een lange reeks die de firma A. Hohwü tot de opheffing in 1926 heeft geproduceerd.

De constructie van de slinger met de cilinder gevuld met kwik is een goede constructie maar heeft toch tot nadere wijzigingen geleid. Zoals eerder vermeld, werd reguleur no. 17 in het Leids Observatorium geplaatst waar men zeer enthousiast was over de goede en nauwkeurige dagelijkse gang. Toch bleek de klok nog steeds gevoelig voor temperatuurwisselingen. De oorzaak was de grote massa kwik in relatie tot de rest van de reguleur, waardoor deze trager reageert op temperatuurwisselingen dan de rest van het uurwerk i.h.b. de slingerstang. Dit is door Andreas Hohwü opgevangen door de klokkenkast dubbel uit te voeren. Door een tweede kast te installeren, waardoor de temperatuurwisselingen worden gedempt, kon de massa kwik wel de andere metalen delen voldoende volgen.

Riefler slinger

De laatst bekende reguleur uit het overzicht van Mörzer Bruins is vervaardigd door Andreas jr. Gezien de grote overeenkomst met de vroegere reguleurs, is deze waarschijnlijk vervaardigd uit reeds aanwezige onderdelen. Hij paste wel nieuwe ontwikkelingen toe. Zo gebruikte hij o.a. een Riefler slinger (type H) die bestond uit een voor een deel met kwik gevulde slingerstang (2/3 gevuld) voor de temperatuur-compensatie. Door de dunne kwikkolom kan deze de temperatuurwisse-

lingen sneller volgen. Ook de slingerophanging is een door Riefler ontwikkelde ophanging (figuur 6) De klok werd in 1897 (3) door het Leids observatorium aangeschaft ter vervanging van de oude (no.17). Uit een studie over een periode van 1903-1907 bleek dat de reguleur toch minder nauwkeurig liep dan de oude.

Voor nadere informatie over de firma kon een aantal bronnen worden geraadpleegd zoals (3, 5, 10) en in het bijzonder een deel van het archief van de Marine over de chronometers, dat is ondergebracht in het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (1)

De dossiers over de chronometers en de correspondentie met en van de firma A. Hohwü (van 1857 tot 1911) geven een interessante inkijk in de relatie tussen de Marine en A. Hohwü.

Indrukwekkende productieaantallen

Een eerste vraag is: hoeveel chronometers heeft de firma geproduceerd? Volgens Mercer (10) loopt de nummering tot 900, zodat van 1844 tot 1926 800 chronometers zijn vervaardigd, een indrukwekkend aantal. Uit het archief van de Marine is te achterhalen dat tussen 1844 (chronometer no.100) en 1911 (chronometer no. 817) er kennelijk 714 zijn geproduceerd.

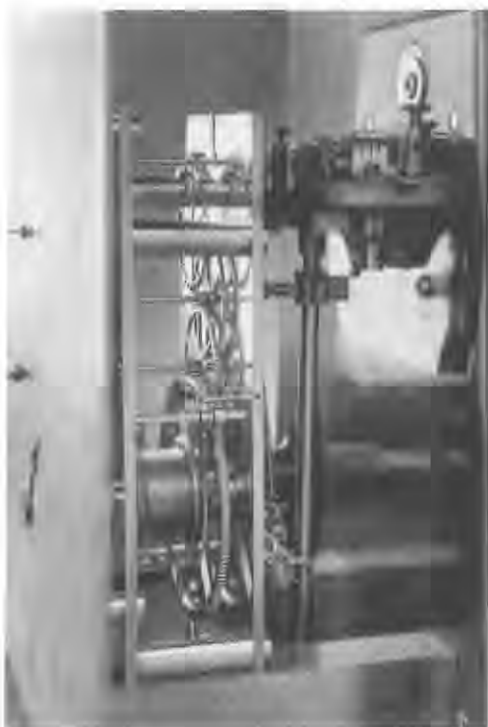
In figuur 7 is een afbeelding gegeven van de uitvoering van het uurwerk (3) en in figuur 8 de gehele chronometer (no. 328). (9). In het museum Boerhaave zijn de Hohwü chronometers no. 344 en no.661 te bewonderen. No 678 is geëxposeerd in het Museum van het Nederlands Uurwerk (stichting Boom-Time).

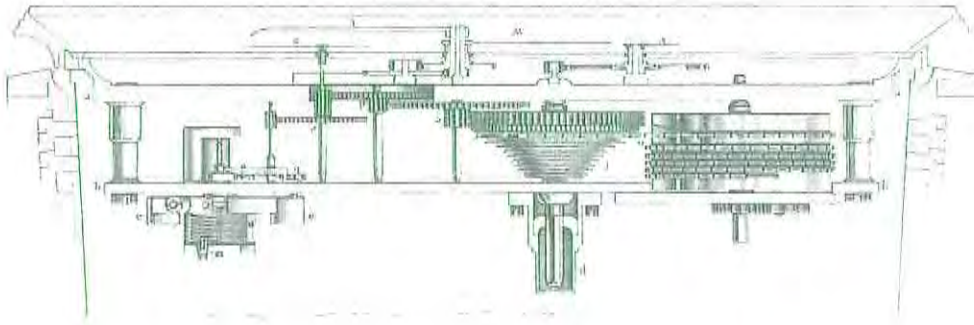
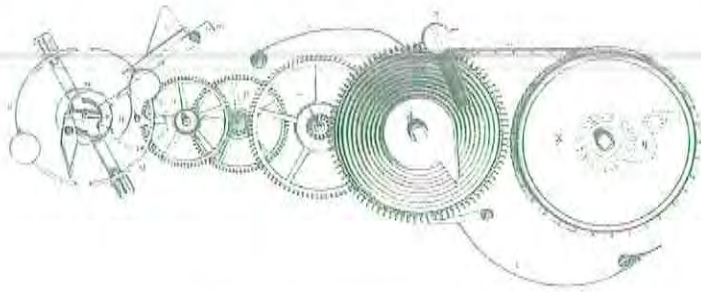
In het Teylers Museum is een chronometer van Arnold & Dent no. 782 opgesteld, die vervaardigd is omstreeks 1840 en in 1870 tweede hands is gekocht bij de firma A. Hohwü - kennelijk na reparatie en afstelling (naast een Hohwü reguleur).

Exclusief leverancier

Spoedig na zijn vestiging in 1840 te Amsterdam leverde A. Hohwü aan de Marine en werd hij vrijwel de exclusieve leverancier en ook verzorgde hij steeds het onderhoud en reparatie wat in de stukken wordt aangeduid (1) met "herziening", wat waarschijnlijk in het bijzonder de afregeling betreft.

*Figuur 6 - links
Uurwerk van de astronomische reguleur no. 46 vervaardigd door A.Hohwü jr (3).*

*Figuur 7.
Het uurwerk van
chronometers door
A.Hohwü (3)*

Hohwü fabriceert zelf chronometers en koopt volgens Mercer (10) onderdelen bij De Lolme in Birmingham en later "ruwe" chronometers (ébauches) bij Kullberg, Mercer, Johannsen, maar waarschijnlijk ook bij anderen, want Mercer noemt als datum 1870. Gezien de gebruikelijke handel tussen klokkenmakers lijkt het onwaarschijnlijk dat A. Hohwü tussen 1840 en 1870 de chronometers volledig zelf vervaardigde.

In de correspondentie bevinden zich de brieven van A. Hohwü over de verzending van chronometers die een onderhoudsbeurt hebben ondergaan. Uitgaande van de stelling dat de chronometers in de beschouwde periode minstens eenmaal terug zijn geweest, is uit deze correspondentie af te leiden welke chronometers door de Marine zijn aangekocht. In tabel I is het resultaat weergegeven waaruit is te zien dat in totaal zeker meer dan 200

chronometers zijn gekocht en ook buiten de Marine vele chronometer zijn verkocht aan de civiele koopvaardij.

Plotselinge prijsdaling

Een poging om hieruit af te leiden wanneer de 200ste; 300ste etc. zijn verkocht, liep uit op een onduidelijk resultaat dat nog onderstreept wordt als wij later de lijst van de aangekochte chronometers met datum bekijken. Kennelijk werden de chronometers niet steeds in volgorde van de nummers afgeleverd.

Uit (1) is de datum van de levering van de eerste chronometer af te leiden en uit de correspondentie kon een groot

aantal inkoopdata worden gevonden. In tabel II is het resultaat gegeven. Het staatje tussen 1862 en 1896 is uit de correspondentie overgenomen en iemand heeft met potlood de data vermeld.

Ook blijkt uit (1) dat de marine naast chronometers van Hohwü ook nog wel eens een andere leverancier gebruikte. De prijs van een chronometer was jarenlang constant fl 550 en plotseling na 1863 daalde de prijs tot fl 475.

Doodzonde

Uit het oudste dossier (1, reg 52) is wat meer gedetailleerde informatie te verkrijgen. Zo blijkt dat b.v. no.113 voor onderhoud terug werd gezonden en de "herziening" steeds enige maanden in beslag nam.

Soms ging het onderweg op een marinevaartuig goed mis en met een uitroepteken is vermeld dat de 2de stuurman de chronometer no. 151 onderweg in Nederlands Indië heeft gereinigd - wat een doodzonde is. Het breken van de spiraal van een chronometer is een ernstige tekortkoming en toen bij chronometer no. 123 van Hohwü dit mankement optrad, werd de spiraal gratis vervangen. (1857)

Naast vervaardiging en afregeling van chronometers is onderhoud en reparatie een continue activiteit. De correspondentie gaat o.a. over het terugzenden van de chronometers en zoals boven reeds vermeld, geeft dit de mogelijkheid de "levensduur" van een aantal chronometers te schatten. Onder de levensduur is te verstaan de periode dat de chronometer zijn hoge gangnauwkeurigheid behoudt. Uit de correspondentie is na te gaan wanneer de chronometer na onderhoud of reparatie wordt teruggezonden. A. Hohwü vermeldt dan dat de chronometer (nummers aangegeven) in een kist per "pakboot" zijn verzonden.

*Figuur 8.
Afbeelding van de
chronometer (9)*

Minimale afwijkingen

Voor een aantal chronometers zijn in tabel III de data vermeld van het terugzenden na onderhoud. Uit het verloop blijkt duidelijk dat de perioden tussen onderhoudsbeurten verschillend zijn, maar meestal toch vrij lang; soms uitzonderlijk lang, wat duidt op kwaliteit. Kamp vermeldt (8) dat de Hohwü chronometer no. 111 over een periode van 6 oktober 1848 tot 24 september minder dan 1 seconde per dag variatie vertoonde. (opm . 5) Ook op twee latere reizen van de "Prins van Oranje" bleek de dagelijkse gang tussen 0 en +1 sec. te zijn met als uitschieters - 0,23 en + 1,6 sec.

Naast de Hohwü chronometer werden door de firma chronometers van andere leveranciers onderhouden en gerepareerd en we ontmoeten bekende namen als Parkinson & Frodsham, Molyneux, Arnold & Dent en enkele minder bekende leveranciers.

In het dossier over chronometer in het archief van de Marine treffen we ook andere namen van makers van chronometers aan. Vermeldenswaard zijn Casseres en Schmidt - beiden gevestigd in Amsterdam en beiden leerlingen van Hohwü - wat wel aangeeft dat Hohwü tot de absolute top behoorde.

Waar zijn ze gebleven?

Opmerkelijk is dat de prijs van chronometers in de loop der jaren is gedaald en waarschijnlijk nog lager is geworden dan de genoemde fl 475 na 1908, maar dat de onderhoudskosten daarentegen wel zijn gestegen. In tabel IV is ter vergelijking voor een aantal chronometers een overzichtje gegeven van de kosten van onderhoudsreparaties in 1907 en in 1858/1862. De kosten zijn gestegen wat wel te verwachten was, maar zijn nog niet bijzonder hoog, als er mee rekening wordt gehouden dat het afregelen na een onderhoudsbeurt veel tijd in beslag neemt.

Na bestudering van de bronnen over chronometers en andere informatie blijft één grote vraag over en wel: waar zijn ze gebleven?, want op beurzen en veilingen worden ze slechts zelden aangeboden. De kwaliteit van de chronometers in het algemeen is toch zo hoog dat ze zeker niet verschromt zullen zijn. Wie hierover inzicht heeft, laat het ons - de belangstellende klokkenliefhebbers - weten.

Literatuur Hohwü

- (1) Archief van de Marine, Registers tijdmeters der Marine
Reg. 52 Geschiedenis van de zee-uurwerken der Nederlandse Marine tot den 30 december 1857
Reg. 53 Boekhoudkundig dossier
Reg. 54 Correspondentie naar en van de firma A.Hohwü
Opgeslagen in : Ned. Instituut voor Militaire Historie te den Haag.

(2) Briët C.P. ; *Het geslacht Hohwü uit Graasten (Gravenstein) in Noord-Sleeswijk. De Nederlandse Leeuw* 99 (1982), pag. 30-38.

(3) Gent van R.H.; *J.H.Leopold, The time keepers of Leiden Observatory, Museum Boerhave, 1992*

(4) Hoefer.F.A.; *Geschiedenis der openbare tijd-aanwijzing, Leiden 1887, pag. 82-83.*

(5) Hooijmaijers H.; *Telling Time, Museum Boerhave 2005*

(6) Ingvorsen J; *Brief van curator Museum Den Gamle By, Århus, Denemarken, 09-08-2004*

(7) Houtkoper W.; "de firma Addicks" in: *Wat je ver haalt is lekker. Klokkenkoerier* 21 (2002) nr 77, pag. 38

(8) Kamp van de H.; *Klokken deel I, pag 18*

(9) Kamp van de H.; *Klokken deel II, pag. 95*

(10) Mercer; *Chronometer Makers of the World., pag. 164-165.*

(11) Mestrom P.Th.R.; *Limburgse klokken en hun makers, 1997.*

(12) Mörzer Bruyns W.F.J.; *The astronomical clocks of Andreas Hohwü, in "Making Instruments Count" - Boek ter ere van G.L.J.Turner, Cambridge 1994*

(13) Sande Bakhuyzen E.F. van de; *Over de periodiciteit met het jaargetijde in de gangen van het hoofduurwerk der sterrenwacht te Leiden. Hohwü no. 17 Verslag KAW, 11(1902)19-41 & 187-209.*

Opmerkingen

Opmerking 1

Gravenstein ligt in een gebied dat enkele keren door oorlogen van heerser is veranderd en daarbij ook de naamsaanduiding van de plaats. De Deense naam is Gråsten of Graasten.

Opmerking 2

Vaak wordt ten onrechte vermeld dat J.H. Kessels uit Venlo afkomstig is. Altona was in die tijd een centrum van chronometerbouwers.(11)

Opmerking 3

F. Kaiser was benoemd tot "verificateur van Rijks-zee-instrumenten", Frederik Kaiser speelde een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de Nederlandse sterrenkunde in de 19e eeuw en was derhalve sterk geïnteresseerd in de tijdmeetkunde. Zie ook o.a. www.leidsesterrenwacht.org.

Opmerking 4

Andreas Hohwü had een aantal medewerkers, die eerst als leerlingen werden aangenomen. Bekend zijn geworden Abraham Casseres (1830-1912) en Carl Schmidt; beiden hebben zich later zelfstandig in Amsterdam gevestigd, respectievelijk in 1855 en 1858. (5) Beide namen komen als leverancier/reparateur van chronometers voor in het archief van de Marine. Ook werd genoemd de leerling-neef Erich Schalekamp.

Naast de vervaardiging, reparatie en onderhoud van klokken en chronometers maakte de firma A. Hohwü ook raderwerken voor de kustverlichting, aldus Houtkoper (7) in een stukje over de historie van de firma J.H. Addicks, bekend als fabrikant van torenuurwerken.

Opmerking 5

Opmerkelijk is dat Van de Kamp (8) vermeldt dat de chronometer no. 111 geïnstalleerd was op het fregat Z.M. Prins van Oranje, dus een marine vaartuig, maar dat Hohwü chronometer no. 111 niet in het archief (1) voorkomt. Juist de periode dat chronometer no. 111 is vervaardigd, is het beste gedocumenteerd.

Tabellen

Tabel I

Overzicht Hohwü chronometers aangekocht door de Marine tussen 1844 en 1911

"100" serie	25 chronometers
"200" serie	9 chronometers
"300" serie	16 chronometers
"400" serie	52 chronometers
"500"serie	46 chronometers
"600" serie	34 chronometers
"700" serie	15 chronometers
"800"serie	2 chronometers

Totaal 200 chronometers

Tabel II

Data van aankoop Hohwü chronometers door de Marine (zover dat is na te gaan)

Hohwü	100	20 dec.	1844
Hohwü	113	april	1850
Hohwü	120	april	1850
Hohwü	150	oct.	1851
Hohwü	152	oct.	1851
Hohwü	155	nov.	1853
Hohwü	123	juni	1850

Sinds 1986

Henk Jonker
MEUBELRESTAURATIE

**Restauratie van antieke
meubelen en uurwerkkasten**

17^e - 18^e - 19^e eeuw

Telefoon: 072 - 5066153   Mobiel: 06 - 27533327

Ingeschreven in het RESTAURATOREN REGISTER

Lamoraalweg 59, 1934 CC Egmond a/d Hoef

Hohwü 143 juni 1850
 Hohwü 149 8 sept.1853
 Hohwü 169 28 sept.1851
 Hohwü 181 8 sept. 1853
 Hohwü 182 26 sept.1852
 Hohwü 183 26 sept.1852
 Hohwü 186 nov.1853
 Hohwü 187 6 sept.1853
 Hohwü 200 1853/1854
 Hohwü 201 nov.1853
 Hohwü 203 nov. 1853
 Hohwü 215 nov. 1853
 Hohwü 375 15 mei 1856
 Hohwü 376 15 mei 1856
 Hohwü 415 1885/1888
 Hohwü 448 1862
 Hohwü 509 1864 ?
 Hohwü 534 1869
 Hohwü 536 1869
 Hohwü 542 1870
 Hohwü 568 1874
 Hohwü 589 1874
 Hohwü 593 1871
 Hohwü 614 1881
 Hohwü 615 1880
 Hohwü 661 1887
 Hohwü 675 18 april 1891
 Hohwü 681 18 april 1891
 Hohwü 688 18 april 1891
 Hohwü 702 28 febr. 1893
 Hohwü 705 28 febr. 1883
 Hohwü 709 28 febr.1893
 Hohwü 712 28 febr. 1893
 Hohwü 713 28 febr. 1893
 Hohwü 717 28 febr. 1892
 Hohwü 723 20 febr. 1893
 Hohwü 814 1908
 Hohwü 817 1908

Tabel III

“Levensduur” Hohwü chronometers (laatste datum uit het overzicht van reparatie en onderhoud)

Chronometer no. 160:

- gekocht 28 sept. 1851,
- eerste keer genoemd 2 april 1909

Chronometer no. 183:

- gekocht 26 sept. 1852,
- eerste keer genoemd 29 dec. 1892, laatste keer genoemd 2 april 1909

Chronometer no. 120:

- gekocht april 1850, - laatste keer genoemd 18 dec.1881

Chronometer no. 113:

- gekocht april 1850,

- laatste keer genoemd 1872

Chronometer no. 203:

- gekocht nov., 1852,
- genoemd 1e keer 17 juni 1878, 2e keer 2 juni 1885,
3e keer 18 juni 1887

Tabel IV

Reparatie – onderhoudskosten van Hohwü chronometers

Datum: 24 april 1907

Hohwü no. 391	fl 57
Hohwü no. 530	fl 66
Hohwü no. 457	fl 59
Hohwü no. 514	fl 50
Hohwü no. 540	fl 56
Hohwü no. 706	fl 61
Hohwü no. 628	fl 74
Hohwü no. 425	fl 61
Hohwü no. 524	fl 58
Hohwü no. 612	fl 59
Hohwü no. 504	fl 62

Data 1858/1862

1858

2 chronometers
totaal fl 64,50 (32,25 per stuk)

1860

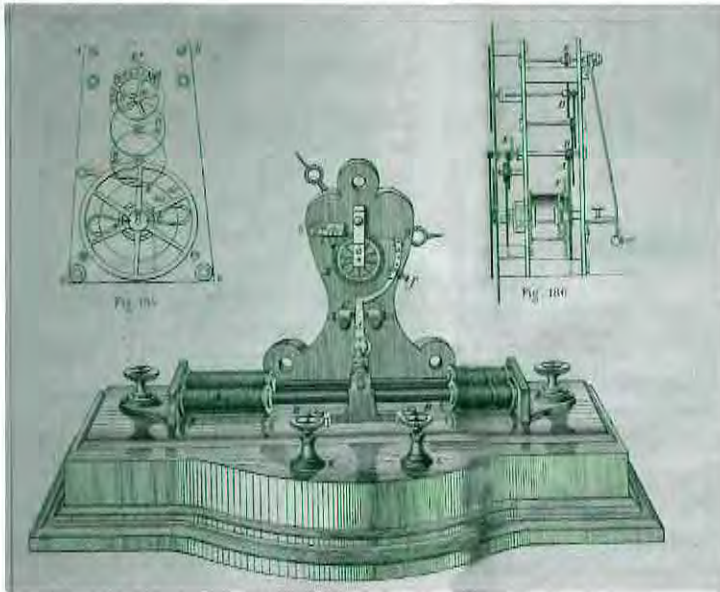
8 chronometers
totaal fl 292 (36,50 per stuk)

1861

2 chronometers
totaal fl 74 (37,00 per stuk)
3 chronometers totaal fl 132 (44,00 per stuk)

1862

3 chronometers
totaal fl 118 (39,40 per stuk)
1 chronometer fl 32

Afb. 2. Manier Tot de Practijck-Oeffeningh der Sonnevysers uit 1675. Een prachtige uitgave is het *Essai sur l'Horlogerie*, van Ferdinand Berthoud uit 1763 en de *Nouveau Traité Général Élémentaire, Practique et Theorique d'Horlogerie* van M.L. Moiret uit 1853. Van Urban Jürgensen is het boek *Die höhere Uhrmacherkunst* uit 1842 aanwezig. Ook J.L. Smit, *Horlogie en Uurwerkmakers Handboek* uit 1826 en T. van Spanje's *Handboek van den Horlogiemaker, Leidraad voor ieder die kennis wil bekomen van de werking en samenstelling der uurwerken* (Leiden 1864) ontbreken niet. In de huidige tentoonstelling "Christiaan Huygens, Revolutie in Tijdmeting" op de begane grond van het museum staan 18 delen opgesteld van *Oeuvres Complètes de Christiaan Huygens*. Deze publicaties over zijn uitvindingen en hun theoretische onderbouwingen zijn gestart in 1888. Het laatste deel verscheen in 1950. De achttien delen (van de 22 delen in totaal), die het museum bezit, gaan over zaken die te maken hebben met tijdmeting. De museumbibliotheek beschikt vervolgens over complete jaargangen van vele Nederlandse vaktijdschriften. Een greep: Christiaan Huygens, vakblad voor uurwerkmakers (het "lijfblad" van de Nederlandse Bond van Horlogemakers), in 1941 op last van de Duitse bezetter veranderd in *Het Uurwerk* en in 1960 voortgezet als *Chronos*, officieel orgaan van de Federatie van Nederlandse Verenigingen in de Uurwerkenbranche "FeVerU". En verder: het slechts korte tijd verschenen *Tijdschrift voor horlogemakers* uit 1903, onder redactie van de H. C. Faddegon (1875-1930), oprichter van het Museum en Archief van Tijdmeeetkunde, *De Uurwerkmakerskunst*, vakblad ter bevordering van de belangen en der kennis van den Uurwerkmaker, *Sylvester* (vakblad van R., K. Bond van Horlogemakers!) en *De Horlogemaker*, gewijd aan de belangen van H.H. Horlogemakers zijn alle in de bibliotheek aanwezig. Tevens zijn er buitenlandse vaktijdschriften en veilingcatalogi te vinden. Deze tijdschriften zijn een belangrijke

bron bij onderzoeken (menig auteur en promovendus hebben heel wat uurtjes versleten in de Schoonhovense bibliotheek!), maar ook zeer gemakkelijk en leerzaam voor liefhebbers.

Tenslotte zijn er de meer recente boeken en tijdschriften. De meest recente aanwinst is een cadeau van de National Watch and Clock Library in Columbia, Pennsylvania; *Pillar and Scroll*, catalogus van de gelijknamige klok tentoonstelling in het museum in Columbia (tot mei 2007).

Toegankelijkheid

De bibliotheek in Schoonhoven is in gebruik als handbibliotheek, zowel voor intern gebruik (hulp bij het inventariseren en documenteren van de museumvoorwerpen), als voor extern gebruik (hulp bij spreekuren en onderzoek e.d.). De kostbare en zeldzame boeken van vóór 1920 staan achter slot en glas, maar zijn wel te raadplegen door liefhebbers. De rest van de boeken staat systematisch gerangschikt naar rubriek, zoals algemene boeken over uurwerken

- eventueel per land - horloges, elektrische uurwerken, techniek, torenuurwerken, wetenschappelijke instrumenten etc. Er is tevens een alfabetische catalogus op auteursnaam aanwezig.

Als de fysieke inrichting van het Kenniscentrum klaar is (planning voorjaar 2007) en alle boeken een plaats hebben gekregen in de nieuwe bibliotheek, dan is de volgende stap de bibliotheek beter te ontsluiten en de catalogus te digitaliseren. De bibliotheek is op afspraak toegankelijk. Er worden geen boeken uitgeleend.

Welkom

Het spreekt vanzelf dat Klokkenvrienden van harte welkom zijn om een kijkje te komen nemen in de bibliotheek. Het zou leuk zijn als zij een bijzonderheid van een bepaald boek of een bepaald onderwerp belichten en daarover in het TIJDSchrift verslag doen!

Donaties

Tijdens de bijeenkomst van 21 januari jl. is er gelegenheid geweest om een donatie te geven ten behoeve van de aankoop van het achttiende-eeuwse deel van de *Encyclopédie* van Diderot. Het museum hoopt met een eigen bijdrage en vrijblijvende, individuele donaties van (bibliofole) Klokkenvrienden de aankoop van dit vurig gewenste boek te kunnen financieren. Bent u bereid het museum hierin te ondersteunen, dan kunt u uw bijdrage storten op rekening 43.26.00.914 t.n.v. Ned. Goud-, Zilver- en Klokkemuseum o.v.v. donatie Diderot. Bij voorbaat hartelijke dank!

Een expositie over de *Encyclopédie* van Diderot is achterin de Klokkenzaal te bezichtigen. Zie ook Museumnieuws.

De complete werken van Christiaan Huygens (1888-1950) op internet

Door: C.A. Grimbergen

Bij de opening van de jubileumtentoonstelling "Wijzers uit het Oosten" van het Museum van het Nederlandse Uurwerk bracht schrijver dezès terloops de mogelijkheid ter sprake de verzamelde manuscripten van Christiaan Huygens via internet te raadplegen. Deze zogeheten *Oeuvres Complètes* (complete werken) zijn via de website www.gallica.bnf.fr na te lezen en te downloaden.

Huygens heeft tijdens zijn leven een uitgebreide correspondentie gevoerd met vele prominente geleerden uit zijn tijd. Daarnaast heeft hij vele zaken genoteerd en gepubliceerd. De meeste van deze manuscripten en brieven zijn na zijn dood bewaard gebleven en uiteindelijk in de Universiteitsbibliotheek in Leiden terechtgekomen. (zie <http://bc.uu.leidenuniv.nl/bel/tentoonstelling/Huygens/Huygens09.html>)

In de 19de eeuw nam de belangstelling voor de manuscripten van Huygens toe en besloot men deze uit te geven, te vertalen en te annoteren. Tussen 1888 and 1950 werden de brieven, gedrukte werken en handschriften van Christiaan Huygens in 22 delen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (tegenwoordig *Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen* in Haarlem. De belangrijkste redacteuren waren D. Bierens de Haan (delen I tot en met V), J. Bosscha (delen VI tot en met X), D.J. Korteweg (delen XI tot en met XV) en J.A. Vollgraff (delen XVI tot en met XXII).

De *Oeuvres Complètes* werden in opdracht van de Haagse uitgever Martinus Nijhoff gedrukt op de persen van de firma Joh. Enschedé & Zoon op papier met een speciaal (Huygens-)watermerk. De meeste manuscripten zijn in het Latijn, hetgeen net zoals het zeventiende-eeuws Nederlands, waar Huygens zich van bediende, niet eenvoudig is te volgen. In de *Oeuvres Complètes* zijn alle brieven (ca 3.000) en manuscripten in het Frans vertaald, terwijl ook de toelichtingen en voetnoten in het Frans zijn gesteld.

Vijftig kilo boeken

De reeks omvat de volgende 22 delen (totaal ca 1 meter 20 aan boeken, gewicht ca 50 kg) :

- Deel I: Correspondance 1638-1656 (1888).
- Deel II: Correspondance 1657-1659 (1889).
- Deel III: Correspondance 1660-1661 (1890).
- Deel IV: Correspondance 1662-1663 (1891).
- Deel V: Correspondance 1664-1665 (1893).

- Deel VI: Correspondance 1666-1669 (1895).
- Deel VII: Correspondance 1670-1675 (1897).
- Deel VIII: Correspondance 1676-1684 (1899).
- Deel IX: Correspondance 1685-1690 (1901).
- Deel X: Correspondance 1691-1695 (1905).
- Deel XI: Travaux mathématiques 1645-1651 (1908).
- Deel XII: Travaux mathématiques pures 1652-1656 (1910).
- Deel XIII, Fasc. I: Dioptrique 1653, 1666 (1916).
- Deel XIII, Fasc. II: Dioptrique 1685-1692 (1916).
- Deel XIV: Calcul des probabilités. Travaux de mathématiques pures 1655-1666 (1920).
- Deel XV: Observations astronomiques. Système de Saturne. Travaux astronomiques 1658-1666 (1925).
- Deel XVI: Mécanique jusqu'à 1666. Percussion. Question de l'existence et de la perceptibilité du mouvement absolu. Force centrifuge (1929).
- Deel XVII: Extrait de OC de CH tome XVII. Rédigé par J.A. Vollgraff. L'horloge à pendule de 1651 à 1666. (1932).
- Deel XVII: L'horloge à pendule de 1651 à 1666. Travaux divers de physique, de mécanique et de technique de 1650 à 1666. Traité des couronnes et des parhélies (1662 ou 1663) (1932).
- Deel XVIII: L'horloge à pendule ou à balancier de 1666 à 1695. Anecdota (1934).
- Deel XIX: Mécanique théorique et physique de 1666 à 1695. Huygens à l'Académie royale des sciences (1937).
- Deel XX: Musique et mathématique. Musique. Mathématiques de 1666 à 1695 (1940).
- Deel XXI: Cosmologie (1944).
- Deel XXII: Supplément à la correspondance. Varia. Biographie de Chr. Huygens. Catalogue de la vente des livres de Chr. Huygens (1950).

Moeilijk verkrijgbaar

De *Oeuvres Complètes* zijn niet eenvoudig in de boekhandel of bij een antiquariaat te verkrijgen en hebben een grote waarde (de totale oplage heeft een waarde van meer dan 5.000 Euro (indien al verkrijgbaar). Het is dan ook buitengewoon han-

dig dat de volledige Oeuvres Complètes digitaal zijn in te zien via internet op een website van de nationale bibliotheek, Bibliothèque Nationale de France (zie www.gallica.bnf.fr).

Op deze site zijn alle 22 delen ingescand (dwz er zijn digitale foto's van de bladzijden gemaakt. Men kan er in zoeken middels de index van de *Oeuvres Complètes* zelf die voorzien zijn van links zodat men gemakkelijk naar de geselecteerde pagina's kan springen. In de tekst zelf kan men niet zoeken met zoektermen omdat het geen echte tekst maar foto's van de tekst betreft. De informatie is als pdf-file te 'downloaden' (dwz men kan een kopie op de eigen computer opslaan) en af te drukken (hetgeen ik ook doe, zelfs als ik het betreffende deel bezit, om mijn boeken te sparen). Na het kiezen van de het adres van deze website, kan via het kopje "RECHERCHE" onder "SUJET" Huygens ingetypt worden, waarna de *Oeuvres Complètes* gekozen kunnen worden; het wijst zich vanzelf.

Een andere manier om het werk digitaal in te zien, is via de website van de Federatie Klokkenvrienden, www.fed-klokkenvrienden.nl,

onder 'favorieten' bij het tweede onderdeel 'aandachtgebieden'; daar is als derde punt de link opgenomen "Gallica (Bibliothèque Nationale de France): Oeuvres complètes de Christiaan Huygens".

Literatuur

- E.J. Dijksterhuis, *Christiaan Huygens (Bij de voltooiing van zijn Oeuvres Complètes)* (Erven F. Bohn N.V., Haarlem, 1951 [= *Haarlemse Voordrachten*, nr. X]).
- E.J. Dijksterhuis, "Christiaan Huygens: An Address delivered at the Annual Meeting of the Holland Society of Sciences in Haarlem May 13th, 1950, on the Occasion of the Completion of Huygen's Collected Works", *Centaurus*, 2 (1951/53), 265-282.

Zie ook:

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Christiaan_Huygens
- <http://www.phys.uu.nl/~huygens/>
- <http://www.xs4all.nl/~ades/Huygens/index.html>
- <http://www.xs4all.nl/~ades/Huygens/werken.html>

Antiek import Budde

ANTIEKE KLOKKEN

*BOULLE inleg-techniek, VERGULDEN, VERZILVEREN,
LAQUE-doré en PATINEREN*

INKOOP - VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven, Telefoon 040-2115764

Een Uniek Italiaans torenuurwerk (2)

door: L.L.C.H. Cremers

In het vorige nummer van Tijdschrift stond een interessante verhandeling van de heer L.L.C.H. Cremers over de ontdekking van een torenuurwerk uit 1386. Helaas waren bij het artikel geen foto's afgebeeld. Mede gelet op het unieke karakter van dit uurwerk, dat in 2004 in de St. Andreaskerk te Groggy (Italië) werd ontdekt, hebben wij besloten de foto's alsnog te plaatsen.

De heer Cremers geeft voorts de volgende rectificatie door:

"Het uurwerk heeft een pennengang met slinger, deze zullen na 1741 (de datum van de uitvinding hiervan door Armant) zijn aangebracht. Wanneer precies is nog onderwerp van studie. In TIJDSchrift 07/1, pagina 11 wordt abusievelijk omstreeks 1700 genoemd."

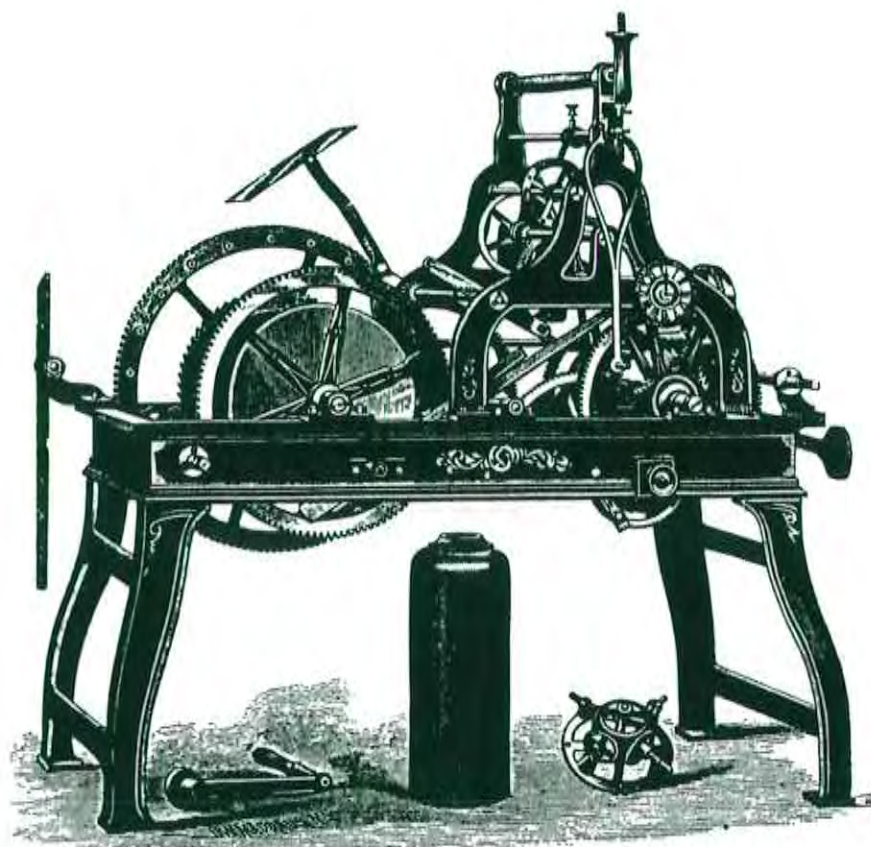
*Afb. 1
Onderzoek van het grondrad leverde het doorslaggevende bewijs: er waren duidelijk vier tanden vervangen op een, voor die tijd (1423), professionele manier.*

*Afb. 2
Het (toren)uurwerk is van smeedijzer en bezit een (later aangebrachte) pennengang met slinger.*

*Afb. 3
Dankzij enkele lagen menie heeft de roestduivel nauwelijks vat gehad op het uurwerk.*

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering
van luidklokken en
torenuurwerk-installaties

Jubileum Tilburgse klokkenclub

Op zaterdag 17 en zondag 18 maart organiseerde de Tilburgse klokkenclub in het wijkcentrum 't Zand' Beneluxlaan 74 te Tilburg een (uitgestelde) tentoonstelling ter gelegenheid van het 20 jarig bestaan eind vorig jaar.

De Tilburgse klokkengroep bestaat uit een 20-tal enthousiaste technenuten met een gemeenschappelijke interesse in uurwerken in de ruimste zin van het woord. De een ontwerpt en bouwt zijn eigen uurwerk, de ander restaureert antieke uurwerken en sommigen houden zich bezig met duiven- en stempelklokken en zelfs gecompliceerde astronomische uurwerken en zonnewijzers. Enkele leden besteden zelfs aandacht aan het bouwen van torenuurwerken. Het bouwen van eigen draaibanken, freesmachines, verdeelinrichtingen en het maken van freesjes om tandwielen te maken draait men zijn hand niet voor om.

Thuiswerkers

Men werkt hoofdzakelijk thuis aan een project. In tegenstelling tot de meeste klokkenclubs komen de leden slechts één keer per maand op een vaste avond en locatie bijeen. Hier worden dan ervaringen, problemen en gegevens besproken en is er gelegenheid om vragen te stellen over eventuele problemen die men thuis ondervindt bij het maken van uurwerken etc.

Regelmatig wordt dan door een terzake deskundige, al dan niet lid van de groep, een lezing c.q. inleiding verzorgd, over een bepaald onderwerp, zoals het frezen van tandwielen, het maken van frezen, etsen, emailleren, harden, solderen.

In de ruime zaal van het Tilburgse wijkcentrum waren op tafels de klokken, astronomische uurwerken en gereedschappen in vitrines tentoongesteld. De wandklokken hingen aan in het midden van de zaal opgestelde panelen. Hierdoor kon men op een prettige manier en ongestoord door de zaal lopen. Bezoekers kregen zo een goed beeld van wat de leden van de vereniging in de loop der jaren zoal hebben gepresteerd.

Astrolabium

Zo was er onder andere een skeletklok te bewonderen, dat naar een eigen idee was ontworpen, maar ook Engelse lantaarnklokken, Friese stoel- en staartklokken, een replica van een 'kloosterklokje', een Willem Barentzklok, alsmede elektrische uurwerken. Er waren zelfs astronomische uurwerken (zie foto) en zelfgemaakt gereedschap. Een video-presentatie completeerde het geheel. Het bestuur was zeer tevreden met de grote belangstelling van het publiek.

De klokkengroep Tilburg kan overigens nog wel een aantal nieuwe leden gebruiken. Belangstellenden kunnen hiervoor meer informatie krijgen bij de voorzitter, de heer Gerard Kusters, tel: 013-4555064; E-mail: gerardkusters@wanadoo.nl, of bij de secretaris de heer Herman Reijnders Tel: 013-5436109. E-mail herman@reijnders.com

Afb. 1

Astrolabium gemaakt door de heer Henk Gipmans. Voorzijde: wijzer met vizierinrichting, gradenboog op de limbus, rete met 29 scheepvaartsterren, projectie voor 52 graden noorderbreedte, temporale uren, antieke uren (Italiaans en Babylonisch) en de drie schemerlijnen.

Venema Antiques

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN**

Rijksweg 17
6996 AA Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 412537
E-mail: janvenema@planet.nl

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00-18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

M.H. Schreurs, antiquair

RIJKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42
4811 XJ BREDA
Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:
maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

Klokkenvrienden bedankt!

door: drs. Gemke W.M. Jager

Op de ledenvergadering van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven van 21 april jl. werd door de aanwezige Klokkenvrienden besloten het nog ontbrekende bedrag te doneren voor de aankoop van het deel Horlogerie van de Encyclopédie van Diderot en d'Alembert. Wij zijn de Vrienden daarvoor bijzonder erkentelijk.

Het deel over de Horlogerie is een belangrijk naslagwerk en historisch van grote waarde. Het toont bovendien vele aanknopingspunten met de collectie uurwerken van het museum zelf. Het boek is een zeer waardevolle aanwinst!

Nog tot en met eind september is achterin de Klokkenzaal de expositie rondom de aankoop van dit boek te zien onder de titel Een 18de-eeuwse Wikipedia.

Nog meer bijzondere aanwinsten

Onlangs kreeg het museum van een horlogeverzamelaar uit Wellington, Nieuw Zeeland, een karakteristiek polshorloge geschonken. Het gaat om een zogeheten Spaceman Horloge, dat in 1972 werd ontworpen door André Le Marquand. Genève. Het horloge was dat jaar een sensatie op de Beurs in Bazel. Niemand dacht dat dit vreemde horloge ooit verkocht zou worden. Toch werden er wereldwijd binnen 10 jaar 150.000 Spacemen verkocht. Vooral in het Verre Oosten en in Hollywood waren deze futuristisch vormgegeven horloges erg populair. Er zijn overigens veel "fake copies" gemaakt in Hong Kong (bron: P. Doensen, Watch, 1994 p.54). En nu ligt er een prachtig exemplaar (en een echte!) in de Klokkenzaal in Schoonhoven!

Brochure automatisch horloge

Liefde op het eerste gezicht voor (Omega) liefhebbers is de - als nieuw uitzijnde - brochure over het automatisch Zwitsers uurwerk. De originele aanbiedingsbrief uit Blenne, gedateerd februari 1956, is erbij bewaard gebleven. In deze brief valt te lezen dat het boekje speciaal is gemaakt voor "de verkoper om te tonen aan de koper, dat een uurwerk met automatische opwinding geen geheimzinnig apparaat is, maar een gewoon uurwerk, waaraan men een speciaal mechanisme voor het opwinden heeft bijgevoegd." In het boekje "pel" je het horloge laag voor laag uit, waarbij de achterkant van de bladzijde, ook daadwerkelijk een afbeelding van de achterkant van het horloge-onderdeel laat zien. Het is prachtig gemaakt en echt heel bijzonder om doorheen te bladeren. Uiteraard is het zeer instructief en educatief subliem. Deze bijzondere brochure was ook een schenking van bovengenoemde verzamelaar uit Wellington.

Speciale acties in Kampioen en Toeractief-uitgave
In de Kampioen (juni) staat een kortingsbon voor een Dagje Uit (het Zilveruitje) naar het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. In de Toeractief-uitgave (juni/juli) wordt het museum ook genoemd. Er is een speciale fietstocht georganiseerd in de omgeving van Schoonhoven, waarbij de Zilverstad zelf wordt aangedaan. Fietsers kunnen op vertoon van hun Toeractief-boekje in het museum een speciale korting op de entree en een setje ansichtkaarten krijgen. Wij hopen door middel van deze acties weer veel publiek naar het museum te lokken in de zomermaanden!

Het is dankzij de niet aflatende inspanning van onze public relation medewerkers, Angela Kuysters en Rolf Strube, dat het is gelukt in deze zeer breed verspreide publicaties van de ANWB te worden vermeld!

Klokken en kinderen

Het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum onderzoekt momenteel de mogelijkheden om intensiever samen te werken met het onderwijs in Schoonhoven. Het maakt deel uit van ons actieplan meer publiek te werven. Er waren uiteraard al allerlei contacten met scholen, maar gedurende het afgelopen half jaar zijn vanuit het Museum actief scholen benaderd om te onderzoeken wat Museum en desbetreffende school voor elkaar kunnen betekenen.

We richten ons daarbij op vijf basisscholen, twee scholen voor het voortgezet onderwijs (VWO, Havo en VMBO) en natuurlijk ROC Zadkine, de Vakschool (MBO). Binnenkort is, op uitnodiging van het Museum, het directeurenoverleg van alle Schoonhovense basisscholen in het Museum. Natuurlijk wordt er een korte rondgang door het Museum gemaakt. In het basisonderwijs is het thema techniek op dit moment actueel en daarbinnen kunnen de klokken een prachtige rol spelen. In samenwerking met het erfgoedhuis Zuid-Holland heeft Ger Boonstra het project Erfgoedspoor mede geïnitieerd voor groep 8 van het basisonderwijs. Het project speelt zich af op de Vakschool Schoonhoven en in het Museum. Een dagdeel wordt ingevuld met het vervaardigen van een sieraad in een van de leslokalen van de

Kinderen luisteren aandachtig
naar de uitleg over de
koekoeksklok van 'leraar'
Ger Boonstra.

Vakschool en het andere dagdeel wordt besteed aan het bestuderen van zilversmidswerk in het Museum. Met name komen de technische aspecten aan bod, maar ook de vormgeving speelt een rol.

Zelf klok ontwerpen

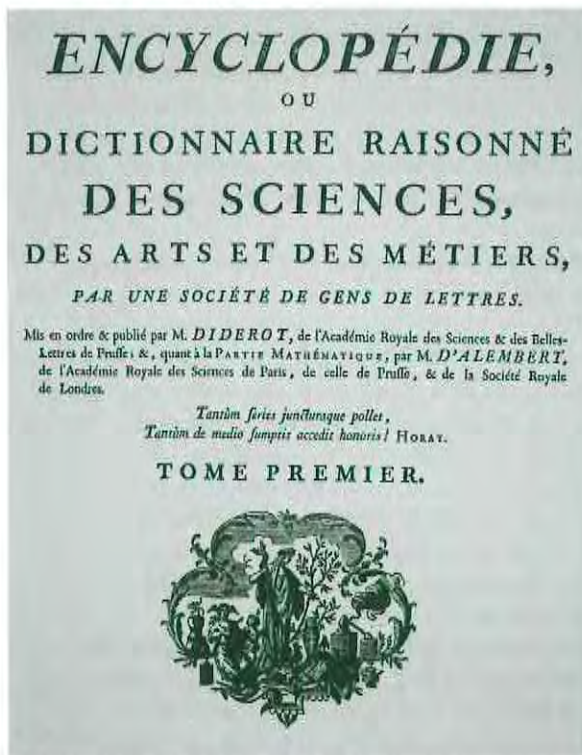
Een bijzonder klokkenproject werd georganiseerd door het VMBO in Schoonhoven. Leerlingen moesten op school zelf een klok ontwerpen en kregen van Ger Boonstra een speciale rondleiding door de Klokkenzaal, waarbij de vormgeving van de klokken uit de museumcollectie op hun uiterlijk werden beoordeeld.

Met het VWO, Havo en VMBO participeert het Museum in een zogenaamd C(ulturele) K(unstzinnige) V(orming)-project. Leerlingen kunnen bepaalde opdrachten zelfstandig uitvoeren in het Museum. Het gaat om te leren kijken naar voorwerpen. In de Klokkenzaal moeten zij kiezen uit de essentiële hoofdstukken van de geschiedenis van de tijdmeetkunde en een wekker of klok naar eigen keuze natekenen. Op school krijgen ze dan punten voor hun tekening. In de praktijk bleek dat de leerlingen toch meer behoefte hadden aan wat begeleiding, dan verwacht. Nu is er één keer per maand een rondleider in het Museum aanwezig, die de leerlingen ontvangt en enthousiast vertelt over de museumcollectie. Dit bleek een succesvolle formule.

De samenwerking met de Vakschool uit zich in klassikale bezoeken aan Klokken- of Zilverzaal. Ook de tentoonstelling van Christiaan Huygens is uitvoerig bekeken door leerlingen van de afdeling Uurwerkmakers. De juweliersafdeling buigt zich momenteel over het inrichten van een vitrine in het trappenhuis van het Museum, waarin de Vakschool voor zichzelf reclame maakt.

Penningproject

Onlangs is de prijsuitreiking geweest van het jaarlijks terugkerende penningproject. Dit jaar is het alweer voor de tiende keer dat de Vakschool samen met het Museum dit project organiseert, waarbij de vierde klas goudsmiden/design de opdracht krijgt een penning te ontwerpen en uit te voeren. Het thema was licht/donker. De penningen liggen tot volgend voorjaar in de Zilverzaal geëxposeerd. Er komen ook scholen van buiten Schoonhoven naar het Museum. Vele tientallen leerlingen van

Titelpagina van
de Encyclopédie
van Diderot et
d'Alembert,
1750 – 1765

het Comenius College uit Gouda bezochten onlangs het Museum, waarbij de Klokkenzaal hun speciale aandacht kreeg.

Tot slot heeft het Museum nog een vraag aan de Klokkenvrienden: wat vinden zij dat kinderen (en het geldt ook voor de leek in het algemeen) van uurwerken en tijdmeting zouden moeten weten? Suggesties zijn welkom!

Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkemuseum
Kazerneplein 4

2871 CZ Schoonhoven

Tel. 0182-385612

Openingstijden: di. t/m zo. 12.00 tot 17.00 uur
2e Paasdag en Pinksterdag geopend

1e Kerstdag, Nieuwjaarsdag en Koninginnedag
gesloten

www.ugzkm.nl

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

Door: Th. M. Schueler - Luijben

Op 21 april vond de algemene ledenvergadering plaats. De ruimte achterin de klokkenzaal is bestemd voor kleine tentoonstellingen; dus erg geschikt voor klokkenvrienden die een verzameling hebben aangelegd met een bepaald onderwerp, en die dat eens aan anderen willen laten zien.

Men kon zich ook opgeven om bij de opzet en inrichting van zo'n tentoonstelling te helpen. Als u niet in de gelegenheid bent geweest uw bijdrage kenbaar te maken, neem dan contact op met de schrijver van dit artikel.

's Middags hielden de heren L.C. van der Plas en M. Spaander een lezing over de restauratie van een staande klok met pijporgel. Het toeval wil dat de heer Spaander, restaurateur te Zutphen, reeds een soortgelijke klok uit Noord-Nederland ter restauratie had. Door beide (zelden voorkomende) klokken te vergelijken, konden ontbrekende mechanismen worden herleid. In een uitgebreide beeldpresentatie is dit getoond en het orgel met merkwaardige balgconstructie was te beluisteren. De enthousiaste sprekers kregen veel vragen te beantwoorden en vanwege een grote te verwachten opkomst was er terecht naar een grote zaal uitgeweken.

STUDIEGROEP OPENBARE TIJDAANDUIDING (SOT)

Door: Th. M. Schueler - Luijben

Mededelingen

De vierde bijeenkomst vond plaats in het museum De Locht te Melderslo.

De groep houdt zich bezig met de openbare tijd-aanwijzing in Nederland, maar vele uurwerken zijn niet van Nederlandse oorsprong. Vandaar dat er is besloten vaste contacten met Duitsland (DCG) en België aan te gaan. Vijf leden waren bij het internationale torenuurwerkensymposium te Luzern van 10 tot 14 mei. De leden Brouns en Cremers hielden er ieder een voordracht.

Op de oproep in TIJDSchrift over het uurwerk in het gemeentehuis te Nijmegen is positief gereageerd. Verschillende artikelen zijn toegezonden. Ook gaat een subgroep de publieke tijdmeting van Arnhem bestuderen.

Er wordt een onderzoek gestart om oude uurwerken uit de periode van de 14e tot 16e eeuw te kunnen vergelijken. We denken hierbij aan een standaardbeschrijving met een standaard matrix. In de korte tijd dat deze groep bestaat, is de gegevensstroom zo groot gebleken dat er een eigen "intranet site" is opgezet. Later komt er een web site.

Aansluitend werd een bezoek gebracht aan de tentoonstelling over tijdmeters, maar ook het grote streekmuseum is zeer de moeite van het bezoeken waard.

MUSEUMNIEUWS ZAANDAM

Cultureel uitwisselingsprogramma 'Prezent'

Door: C.A. Grimbergen

De Stichting Kunst en Cultuur Noord-Holland organiseert dit jaar, tezamen met de Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland en de Baltic Sea Cultural Centre in Gdansk Polen, onder de noemer "Prezent", een cultureel uitwisselingsprogramma (zie ook www.prezent2007.nl).

Dit uitwisselingsprogramma, dat tot en met oktober 2007 zal duren, werd op 3 april jl. geopend met een theateraal openingsdebat in de Schouwburg Amstelveen. Naast muziekkuitvoeringen is in dit kader een aantal interessante tentoonstellingen te zien, o.a. in het Westfries Museum ('In het spoor van De Ruyter', over de

SPECIAALZAAK VOOR DE VERKOOP VAN ANTIEKE UURWERKEN

C.G. MOUTHAAAN

MARKTSTRAAT 32
1411 EA NAARDEN-VESTING
TELEFOON 035-694.08.43
TELEFAX 035-695.24.82

*EIGEN RESTAURATIE ATELIER
GROTE DESKUNDIGHEID*

Regulateur, in eigen atelier vervaardigd.

Uurwerkmakerij A.P. Walhout

Gespecialiseerd in het vervaardigen van:

- Tandraden en rondsels in iedere kwaliteit en tandvorm.
- Ankerraden, pal- en sterraden.
- Snekken, kloven en bruggen enz.
- Precisie- en astronomische uurwerken.

Ook restaureren wij uw antieke klok of barometer geheel naar uw wens.

s-Gravenstraat 47 4431AA 's-Gravenpolder
Tel. 0113-311339 www.uurwerkmakerij.nl

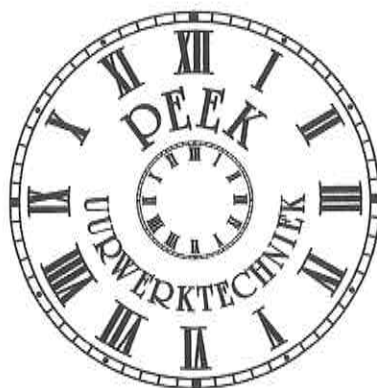
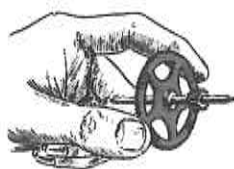

Oostzeehandel); in het Museum 'In 't Houten Huis' in de Rijk (over Hollandse landschappen in een Poolse delta) en de tentoonstelling 'Roads to Freedom, via Solidarnosc naar Europa', die te zien is in Naarden en Den Helder. Meer informatie hierover is te vinden op zowel bovengenoemde website als het programmaboekje.

Vergeten pionier

Het Museum van het Nederlandse Uurwerk zal in het kader van dit uitwisselingsprogramma een bescheiden tentoonstelling organiseren vanaf zondag 1 juli tot en met woensdag 31 oktober onder de titel "Johann Hevelius (1611-1687): Vergeten pionier van het slingeruurwerk". Naast Christiaan Huygens (1629-1675) heeft de uit Dantzig (Gdansk) afkomstige astronoom een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het slingeruurwerk, zoals in twee eerdere Tijdschriftuitgaven toegelicht (06/2, 06/4). De tentoonstelling heeft als uitgangspunt de reconstructie van de slingeruurwerkopzet, zoals dat uit de literatuur bekend is en nu o.l.v. dr. Grzegorz Szychlinski, directeur van het Torenuurwerkenmuseum in Gdansk, wordt gebouwd.

Na de twee bezoeken aan Polen door beheerder-conservator Pier van Leeuwen en bestuurslid Jan Kanis (zie 06/2 en 06/4) was ondergetekende in het weekeinde van 1 april in de gelegenheid een voorbereidingsbezoek aan Gdansk te brengen (in combinatie met een voordrachtendag in Zabrze (Silesië)). Er waren ontmoetingen met de directeur van het Torenuurwerkenmuseum dr. Grzegorz Szychlinski en zijn medewerkers Tadeusz Stojalowski en Piotr Rokite. Er was uitgebreid gelegenheid om de verwoestingen en opbouwwerkzaamheden aan de Catharinakerk te bekijken. De stad Gdansk en een aantal musea, die werden bezocht, maakten de sterke invloed zichtbaar van Nederlanders op Dantzig in de 17de eeuw, die hier blijkbaar in groten getale woonden en onder meer de architectuur sterk hebben beïnvloed. Tenslotte was er ook ruime gelegenheid om de Poolse en Nederlandse bruiklenen door te nemen en de verdere voorbereidingen van de tentoonstelling. Szychlinski is ook uitgenodigd om eind juni aanwezig te zijn bij de laatste voorbereidingen en bij de opening van de tentoonstelling. De expositie zal vergezeld gaan van een Engelstalige brochure over Hevelius, niet alleen omdat er Poolse belangstelling voor de tentoonstelling verwacht wordt, maar ook omdat er sprake

RESTAURATIE / REPARATIE

VAN OUDE / ANTIEKE KLOKKEN

TORENUURWERKEN EN

ELEKTRISCHE BUITENKLOKKEN

A. Peek Uurwerktechniek

Merelstraat 84 A/B

1223 NV Hilversum

Tel. : 035-683 70 27

Fax : 035-588 21 11

E-mail: peekuurwerktechniek@planet.nl

* SVGB gecertificeerd leerbedrijf uurwerktechniek *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

* openingstijden maandag t/m vrijdag van 09.00 – 16.00 uur *

In Memoriam

Op 1 april jl. is Prof.dr. Leopold Alfred Ankum, hoogleraar Economie aan de Universiteit van Amsterdam, op 74-jarige leeftijd overleden. Pol Ankum was bestuurslid van het eerste uur en eerste voorzitter van de Stichting Zaans Uurwerkenmuseum/ Museum van het Nederlandse Uurwerk 1986-1999.

Na het overlijden van ons bestuurslid Cas van der Vliet enige maanden geleden, is dit binnen korte tijd een tweede bestuurslid van het eerste uur van ons museum die ons is ontvallen. Pol Ankum is de initiator van de reddingsactie "Behoud het Zaans Uurwerkenmuseum", toen in 1986 de oorspronkelijk particuliere collectie aan het buitenland verkocht dreigde te worden vanuit de Stichting "Pal tegen Verval", een initiatief van drie Zaanse Rotary Clubs (1984). Na de geslaagde reddingsactie nam Pol Ankum het voorzitterschap van de nieuw opgerichte Stichting Zaans Uurwerkenmuseum op zich, dat hij ruim 10 jaar heeft vervuld. Vooral in de eerste periode moest nog hard worden gewerkt aan het veiligstellen van de verschillende collectiestukken, hetgeen dankzij zijn vele contacten met, vooral het Zaanse bedrijfsleven en met de overheid, voortvarend en met succes werd gerealiseerd. Pol Ankum had naast dit voorzitterschap nog vele andere openbare posities, zoals bij de zeer druk bezochte crematieplechtigheid op (goede) vrijdag 6 april uitgebreid werd toegelicht door de verschillende sprekers. "Het Klokkemuseum" had hierbij duidelijk een

dierbare positie, hetgeen onder meer blijkt uit het in bruikleen gegeven - Fries staartschippertje uit ca 1830 - dat hij in de collectie bracht. Bij officiële gelegenheden, zoals openingen en ontvangsten in het museum o.a. van het koninklijk huis, wist Ankum met groot enthousiasme het museum te presenteren en over te brengen dat het een bijzonder "Museum in een Museum" was. In Tijdschrift heeft hij vele malen het Museumnieuws van het Uurwerkenmuseum geschreven en daarmee de lezers op de hoogte gebracht van het wel en wee van het Zaans Uurwerkenmuseum. In Pol Ankum gedenken wij de man, die de verdienste had een prachtig stuk Nederlands erfgoed voor de ondergang te behoeden door op het juiste moment in de bres te springen, "Pal tegen Verval". Alhoewel hij zelf geen echte "connaisseur" pretendeerde te zijn, was hij ervan overtuigd dat deze puur Nederlandse uurwerkencollectie zowel nationaal als ook internationaal zeer de moeite waard was en heeft dit ook steeds uitgedragen. Ook na zijn vertrek als voorzitter en bestuurslid bleef hij geïnteresseerd en liep hij nog jaren wekelijks het museum pand in om te horen over de laatste ontwikkelingen na zijn bezoek aan de Rotary in "D'Hoop op de Swarte Walvisch". Ook vorig jaar bleek zijn blijvende grote belangstelling voor zaken betreffende het Uurwerkenmuseum, toen hij de betrokkenheid van het museumbestuur bij een initiatief tot een landelijk uurwerkenmuseum ervoer als een verkwanselen van de uurwerkcollectie en van alle inspanningen die daarvoor vanuit de Zaanse Gemeenschap zijn gedaan. Ik hoop, dat ik in de briefwisseling die ik daarover met mijn voorganger heb gevoerd, de grootste ongerustheid heb kunnen wegnemen en heb kunnen uitleggen dat wij, net zoals hij, nog steeds staan voor het behoud van de collectie van het Zaans Uurwerkenmuseum en het exposeren en verder uitbouwen van deze prachtige en unieke uurwerkencollectie.

C.A. Grimbergen

*Behoud Zaans
Uurwerken Museum*

BEHOUD
HET ZAANS
UURWERKEN
MUSEUM

van is de tentoonstelling na afloop eveneens in Polen te presenteren (Gdansk, Krakow). Tijdens de tentoonstelling zal de lijvige tweetaalige (Pools/Duits) catalogus "Zegary Gdanskie" (Uurwerken uit Dantzig) van de gelijknamige uurwerkententoonstelling in het Historisch Museum van de Stad Gdansk in 2005, te koop worden aangeboden.

Zondag 29 juli om 14.00 zal Pier van Leeuwen in het kader van de tentoonstelling, in het Zaans Museum een lezing verzorgen over "Wetenschap en Kunst in Leiden ten tijde van Hevelius' rechtenstudie (1630)".

Al met al hopen wij dit seizoen een programma aan te bieden, waaraan zowel de liefhebbers van uurwerken, als belangstellenden voor de intensieve uitwisseling tussen Noord-Holland en Pommeren (Dantzig en omgeving) aan hun trekken zullen komen.

VERENIGINGSNIEUWS ZAANDAM

Algemene ledenvergadering

door: W. van der Krogt

Op 14 april 2007 hield de Vereniging de jaarlijkse algemene ledenvergadering in het museum op de Zaanse Schans. Tijdens deze vergadering is een aantal besluiten genomen die voor alle Vrienden van belang zijn.

Naar aanleiding van een ingezonden brief heeft het bestuur besloten om de Vrienden iedere keer persoonlijk op de hoogte te brengen van tentoonstellingen die het Museum van het Nederlandse Uurwerk organiseert. Tevens is het besluit genomen om Vrienden, op vertoon van hun lidmaatschapskaart, korting te geven op de toegangsprijs van deze tentoonstellingen. De hoogte van deze korting zal ondermeer afhangen van de kosten die wij kwijt zijn aan het informeren van de Vrienden over een tentoonstelling.

In dit verband herhaal ik nog maar eens het verzoek van de penningmeester: stuur alstublieft de enquête, die u samen met de uitnodiging voor de ledenvergadering is toegezonden, in en/of laat ons uw e-mailadres weten. Door het versturen van informatie via e-mail bespaart u het bestuur een hoop kosten én likwerk.

Het verschuiven van het aanvangstijdstip van de ledenvergadering van 10.00 uur naar 11.00 uur

heeft jammer genoeg niet gezorgd voor een substantieel hogere opkost bij de vergadering. Wel vonden de broodjes en het drinken na afloop van de vergadering gretig aftrek en is eenieder met een voldaan gevoel huiswaarts gegaan. Rest mij om alle lezers een fijne vakantie toe te wensen met voldoende mooi weer. Een klein voorproefje hiervan hebben we in april al gehad.

KLOKKENAGENDA

In de rubriek "Klokkenagenda" worden, in beknopte vorm, evenementen op uurwerkgebied opgenomen, zoals beurzen, tentoonstellingen, lezingen, etc.

Om deze agenda zo compleet mogelijk te doen zijn, doet de Redactie een beroep op haar lezers en, met name, de organisatoren van evenementen om gegevens met betrekking tot nieuwe evenementen zo spoedig mogelijk door te geven aan het Redactiesecretariaat. Organisatoren wordt tevens verzocht om de "Klokkenagenda" na te zien en eventuele onjuistheden, wijzigingen of toevoegingen zo spoedig mogelijk door te geven. De "Klokkenagenda" heeft tevens tot doel om het samenvallen van activiteiten zoveel mogelijk te voorkomen. Raadpleeg dus eerst de "Klokkenagenda" in TIJDSchrift voordat u data van nieuwe activiteiten vastlegt!

2007

21 juli - "Rikketik" – uurwerkbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 - 16.00 uur

19 Aug. - 20 mei – Midland Clock & Watch Fair (150 stands), National Motorcycle Museum, Solihill, Birmingham, Engeland.

23 sept. - "Rikketik" – uurwerkbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 - 16.00 uur

23 sept. - Uxbridge Clock & Watch Fair (106 stands), Uxbridge College, Parkroad, Uxbridge Middlesex, Engeland.

28 okt. - 20 mei – Midland Clock & Watch Fair (150 stands), National Motorcycle Museum, Solihill, Birmingham, Engeland.

24 nov. – Uurwerkbeurs "De Palm", Van der Palmstraat 3, Papendrecht. Van 09.30 – 15.00 uur.

2 dec. - Uxbridge Clock & Watch Fair (106 stands), Uxbridge College, Parkroad, Uxbridge Middlesex, Engeland.

Opmerkingen

- Deze bijeenkomsten zijn toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.
- Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging van het MNU.

Tentoonstellingen

14 mei 2006 – mei 2008

Wekkertentoonstelling: "Dem Wecker auf den Grund gehen" ofwel: "Der Wecker – jeder hat ihn – jeder braucht ihn – jeder hasst ihn" in het "Museum für Uhren und Mechanische Musikinstrumente" in Oberhofen am Thunersee, Zwitserland.

Gebruikte afkortingen:

VVKS – Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven, adres zie pag. 2.
AHS – Antiquarian Horological Society, adres zie pag. 2.

NGZK – Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkemuseum Schoonhoven, adres en openingstijden: zie www.ngzkm.nl.

MNU – Museum van het Nederlandse Uurwerk, Zaandam, adres en openingstijden: zie www.mnuurwerk.nl

De Redactie is niet aansprakelijk voor (schade ontstaan door) onjuiste vermeldingen, het niet doorgaan van evenementen en/of het wijzigen van plaats en/of tijd van evenementen. Geadviseerd wordt om vooraf contact op te nemen met de organisator van het betrokken evenement.

JAN HENKELS

Herman Horselenberg

restaurator antieke uurwerken

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke

uurwerken

JOHN ELLICOTT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.

IJsseldijk 89, 8194 LC Veessen. Telefoon 0578 - 631783

herman@horselenberg.nl • www.horselenberg.nl

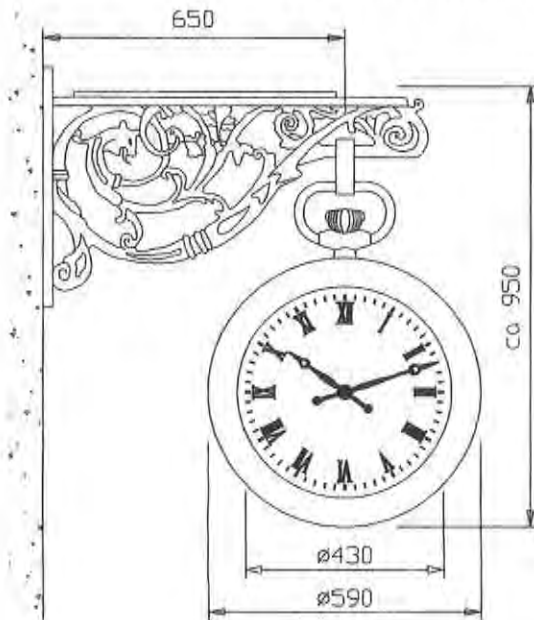
van Os Uurwerken

*Als een uurwerk meer
aangeeft dan alleen de tijd ....*

N.J.U. Erkend

*Verkoop van uurwerken - Reparatie en Onderhoud
Leverancier van buitenklokken*

Dubbelzijdige Boulevardklok

*Hoogte : 3,40 m
Wijzerplaat : Ø 60 cm
Constructie : gietijzer
Kleur : antiek groen*

Vestzakhorloge

*Toepassing : Buitengebruik
Uitvoering : Dubbelzijdig DCF
Kroon en beugel : Messing uitvoering gepolijst
Verlichting : TL rond
Materiaal behuizing : Dubbelwandig aluminium
Kleur behuizing : Kleur Rall in overleg
Type wijzerplaat : Romeinse indeling
Kleur wijzerplaat : Wit met zwarte opdruk
Leesafstand : ± 75 meter
Voeding : 220 volt*

van Os Uurwerken - Bisschopsmolenstraat 235 - 4876 AM Eitten-Leur - Tel/Fax: 076-5037822
e-mail: van.os.uurwerken@planet.nl voor meer info: www.vanostuurwerken.nl

Heeft U nog vragen, wij zitten slechts één telefoontje van U vandaan

v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines.
(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

Een Hollandse notenhouten tafelklok met zes melodieën
Gesigineerd: Arent Vijgh Rotterdam 1774
Verkocht voor € 28.800, april 2007

Fine European Furniture & Clocks

VOOR DE VEILING IN NOVEMBER 2007 IS INBRENG MOGELIJK
INLICHTINGEN · Jos Meis 020 550 2229 jos.meis@sothebys.com
CATALOGUS · 020 550 2200 amsterdam@sothebys.com
SOTHEBY'S · De Boelelaan 30 1083 HJ Amsterdam www.sothebys.com

Sotheby's